

ΜΑΤΘΑΙΟΣ Ι. ΛΑΜΠΡΙΝΙΔΗΣ

**ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ
ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ**

ΜΑΤΘΑΙΟΣ Ι. ΛΑΜΠΡΙΝΙΔΗΣ

ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΚΥΚΛΟΥ

1. Οικονομικές διαταραχές και σταθεροποιητική πολιτική: Τοποθέτηση του προβλήματος

Στην περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η θεωρία του Κένυς και των οπαδών του αναμφίβολα αποτέλεσε την κυρίαρχη άποψη στις δυτικές κοινωνίες τόσο για την ερμηνεία των αιτιών των οικονομικών διαταραχών όσο και για τη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής για την αντιμετώπισή τους¹.

Τα βασικά σημεία της Κεϋνσιανής θεωρίας είναι τα εξής:

α) Οι διαταραχές των καπιταλιστικών οικονομιών προέρχονται κατά πρώτο λόγο από τη λειτουργία του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας και οφείλονται κυρίως στις διακυμάνσεις της επενδυτικής δραστηριότητας των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Όταν οι ιδιωτικές επενδύσεις είναι χαμηλές, η συνολική ενεργή ζήτηση δεν είναι αρκετή για να μπορέσουν οι επιχειρήσεις να πουλήσουν σε συμφέρουσες τιμές τα προϊόντα που πρέπει να παραχθούν για να εξασφαλισθεί η πλήρης απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Τότε η συνολική παραγωγική δραστηριότητα διαμορφώνεται σε χαμηλά επίπεδα και η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση, η οποία έχει σαν συνεπακόλουθο την ανεργία ενός σημαντικού τμήματος του εργατικού δυναμικού. Όταν αντίθετα το επίπεδο των ιδιωτικών επενδύσεων είναι υψηλό, η συνολική ενεργή ζήτηση, η παραγωγή και η απασχόληση διαμορφώνονται κι αυτές σε υψηλά επίπεδα και η οικονομία βρίσκεται σε περίοδο έξαρσης. Πολλές φορές, στη διάρκεια των οικονομικών εξάρσεων η συνολική ενεργή ζήτηση για προϊόντα ξεπερνάει τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας και οδηγεί σε αύξηση του γενικού επιπέδου των τιμών, δηλαδή σε πληθωρισμό.

1. Για μια παρουσίαση των αρχών και της εξέλιξης της Κεϋνσιανής θεωρίας, βλ., για παράδειγμα, το βιβλίο μου πάνω στο θέμα αυτό (Λαμπρινίδης, 1985 α).

β) Χωρίς συστηματική κρατική παρέμβαση, οι καπιταλιστικές οικονομίες αναπόφευκτα θα παρουσιάζουν σοβαρές διακυμάνσεις με εναλλαγές περιόδων ύφεσης και πληθωρισμού.

γ) Οι κυβερνήσεις των καπιταλιστικών χωρών έχουν στη διάθεσή τους μέσα τόσο δημοσιονομικής όσο και νομισματικής πολιτικής με τα οποία μπορούν να ασκήσουν *σταθεροποιητική πολιτική*, δηλαδή να μετριάσουν σημαντικά, αν όχι να εξαλείψουν τελείως, τις διακυμάνσεις των οικονομιών τους.

δ) Το γενικό κοινωνικό συμφέρον επιβάλλει την εφαρμογή σταθεροποιητικής πολιτικής με σκοπό την αντιστάθμιση των διακυμάνσεων που προκαλεί η λειτουργία του ιδιωτικού τομέα των καπιταλιστικών οικονομιών. Συγκεκριμένα, οι δημοσιονομικές και νομισματικές αρχές πρέπει να ρυθμίζουν τους φόρους, τις δημόσιες δαπάνες, το δημόσιο δανεισμό και τη νομισματική κυκλοφορία έτσι ώστε, σε περίοδο ύφεσης να προκαλούν αύξηση και σε περίοδο πληθωρισμού μείωση της συνολικής ενεργής ζήτησης (επεκτατική και περιοριστική πολιτική αντίστοιχα).

Οι απόψεις των Κεϋνσιανών οικονομολόγων για τις οικονομικές διαταραχές και τη σταθεροποιητική πολιτική υιοθετήθηκαν από τις κυβερνήσεις των περισσότερων αναπτυγμένων δυτικών χωρών, ιδιαίτερα στις δεκαετίες του '50 και του '60. Σε αντίθεση όμως με τις Κεϋνσιανές προβλέψεις, η εκτεταμένη εφαρμογή μέτρων ρύθμισης της συνολικής ενεργής ζήτησης δεν μπόρεσε να οδηγήσει τις καπιταλιστικές οικονομίες σε μια πορεία σταθερής ανάπτυξης χωρίς υφέσεις και πληθωρισμό.

Την αδυναμία της σταθεροποιητικής πολιτικής να εξαλείψει τις οικονομικές διαταραχές οι Κεϋνσιανοί αρχικά την απέδωσαν κυρίως σε γνωστικές ελλείψεις και σε αδυναμίες του πολιτικού συστήματος. Σύμφωνα με την αρχική αυτή ερμηνεία των Κεϋνσιανών, η υπάρχουσα γνώση της λειτουργίας της οικονομίας δεν επιτρέπει στις κυβερνήσεις να προβλέψουν τέλεια τις διακυμάνσεις της ενεργής ζήτησης του ιδιωτικού τομέα, ώστε να πάρουν έγκαιρα μέτρα για να τις εξουδετερώσουν. Επιπλέον, το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο παίρνονται οι αποφάσεις για την αλλαγή της οικονομικής πολιτικής στις κοινοβουλευτικές δημοκρατίες δεν παρουσιάζει την ευελιξία που χρειάζεται για την εφαρμογή της άριστης σταθεροποιητικής πολιτικής, που θα οδηγούσε σε ανάπτυξη χωρίς υφέσεις και εξάρσεις.

Στη συνέχεια, στα παραπάνω επιχειρήματα προστέθηκε η θεωρία της ύπαρξης, στις καπιταλιστικές οικονομίες, μιας ανταγωνιστικής διαρθρωτικής σχέσης ανάμεσα στην ανεργία και τον πληθωρισμό (σχέση Phillips), η οποία δεν επιτρέπει την ταυτόχρονη εκπλήρωση των στόχων της πλήρους απασχόλησης και της σταθερότητας του γενικού επιπέδου των τιμών. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, όταν η κυβέρνηση παίρνει μέτρα επεκτατικής πολιτικής για την καταπολέμηση της ανεργίας, αυτά οδηγούν σε αύξηση του ρυθμού πληθωρισμού, ακόμα κι όταν εξακολουθεί να υπάρχει σημαντική ανεργία. Όταν αντίθετα εφαρμόζονται μέτρα περιοριστικής πολιτικής για την καταπολέμηση του πληθωρισμού, αυτά αναπόφευκτα οδηγούν σε αύξηση της ανεργίας.

Παράλληλα, σε πολλές ανοικτές οικονομίες η εφαρμογή επεκτατικής πολι-

τικής είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία σημαντικών ελλειμμάτων στο ισοζύγιο εξωτερικών συναλλαγών. Τα ελλείμματα αυτά, που δημιουργήθηκαν από την αύξηση των εισαγωγών στην οποία οδήγησε η επέκταση της συνολικής ενεργής ζήτησης, πολλές φορές ανάγκασαν τις κυβερνήσεις να αντιστρέψουν την πολιτική τους πριν ολοκληρωθεί η έξοδος της οικονομίας από την ύφεση. Έτσι στις προηγούμενες αιτίες για την ύπαρξη των οικονομικών διαταραχών οι Κεϋνσιανοί πρόσθεσαν την αδυναμία εφαρμογής επεκτατικής πολιτικής στην έκταση που χρειάζεται για να εξαλειφθεί η ανεργία σε οικονομίες στις οποίες ο εξωτερικός τομέας και ειδικότερα οι εισαγωγές αποτελούν μεγάλο ποσοστό του εγχώριου προϊόντος.

Μια τελείως διαφορετική ερμηνεία της ύπαρξης οικονομικών διαταραχών, παρά την εφαρμογή μέτρων Κεϋνσιανής πολιτικής, παρουσιάζουν οι θεωρίες του *πολιτικού-οικονομικού κύκλου*. Το κοινό επιχείρημα των θεωριών αυτών είναι ότι, σε πολλές περιπτώσεις, οι κυβερνήσεις των καπιταλιστικών χωρών *δεν θέλουν* να επιδράσουν σταθεροποιητικά στην οικονομία αλλά, αντίθετα, προκαλούν οι ίδιες *εκούσια* κυκλικές διαταραχές. Για το λόγο που γίνεται αυτό υπάρχουν δύο κατηγορίες ερμηνειών: οι μαρξιστικές και οι μετακεϋνσιανές.

Σκοπός της μελέτης αυτής είναι η παρουσίαση των μαρξιστικών ερμηνειών του *πολιτικού-οικονομικού κύκλου*. Στο επόμενο τμήμα της εργασίας παρουσιάζεται η θεωρία του Καλέτσκι, στον οποίο ανήκει και η πατρότητα της έννοιας του *πολιτικού-οικονομικού κύκλου*. Στο τρίτο τμήμα της εργασίας γίνεται μια κριτική τοποθέτηση της θεωρίας του Καλέτσκι τόσο από θεωρητική όσο και από ιστορική σκοπιά. Στα τμήματα 4 και 5 παρουσιάζονται οι θεωρίες πρώτα των Boddy και Crotty κι έπειτα του Sherman, οι οποίες επεκτείνουν και τροποποιούν τη θεωρία του Καλέτσκι. Στο τελευταίο τμήμα γίνεται μια προσπάθεια κριτικής σύνθεσης και αξιολόγησης των παραπάνω θεωριών.

2. Η θεωρία του Καλέτσκι

Η πατρότητα της έννοιας του *πολιτικού-οικονομικού κύκλου* ανήκει στον Πολωνό οικονομολόγο Καλέτσκι (Michał Kalecki). Σε μια σειρά άρθρων γραμμένων στα πολωνικά, ο Καλέτσκι παρουσίασε, πριν από τη δημοσίευση της *Γενικής Θεωρίας της Απασχόλησης, του Τόκου και του Χρήματος*, μια μακροοικονομική θεωρία της καπιταλιστικής οικονομίας η οποία, χρησιμοποιώντας σαν βασικό αναλυτικό εργαλείο τα μαρξιστικά σχήματα αναπαραγωγής, κατέληξε στα ίδια βασικά συμπεράσματα με τον Κέννς σχετικά με την αδυναμία των αυτορρυθμιζόμενων καπιταλιστικών οικονομιών να εξασφαλίσουν σταθερότητα ανάπτυξης χωρίς παρατεταμένες περιόδους οικονομικής ύφεσης με υψηλό βαθμό ανεργίας².

2. Για μια πληρέστερη παρουσίαση, ανάλυση και κριτική ιστορική τοποθέτηση του έργου του Καλέτσκι βλ. τη μελέτη του Feiwel (1975), η οποία περιλαμβάνει εκτεταμένη βιογραφία και πλήρη κατάλογο των δημοσιεύσεων του Καλέτσκι.

Ο Καλέτσκι συμφώνησε με την Κεϋνσιανή θέση ότι οι κυβερνήσεις των καπιταλιστικών χωρών έχουν στη διάθεσή τους μέσα οικονομικής πολιτικής με τα οποία μπορούν να εξασφαλίσουν την πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Συγκεκριμένα, ο Καλέτσκι γράφει ότι:

...ακόμα και σ' ένα καπιταλιστικό σύστημα, η πλήρης απασχόληση μπορεί να εξασφαλισθεί μέσω ενός προγράμματος δημόσιων δαπανών με την προϋπόθεση ότι ο κεφαλαιουχικός εξοπλισμός της οικονομίας είναι επαρκής για την πλήρη απασχόληση όλου του εργατικού δυναμικού κι ότι επαρκείς ποσότητες των αναγκαίων πρώτων υλών που εισάγονται από το εξωτερικό μπορούν να αγορασθούν σε αντάλλαγμα για τις εξαγωγές της οικονομίας.

Εάν η κυβέρνηση κάνει δημόσιες επενδύσεις (δηλαδή, χτίζει σχολεία, νοσοκομεία και δρόμους) ή επιδοτήσει την κατανάλωση των μαζών (με οικογενειακά επιδόματα, μείωση της έμμεσης φορολογίας ή επιδότηση των τιμών των ειδών πρώτης ανάγκης), εάν επιπλέον οι δαπάνες αυτές χρηματοδοτηθούν με δανεισμό κι όχι με φόρους (πράγμα που θα επηρέαζε αρνητικά τις ιδιωτικές επενδύσεις και την ιδιωτική κατανάλωση), η αποτελεσματική ζήτηση για αγαθά και υπηρεσίες μπορεί να αυξηθεί μέχρι το σημείο που επιτυγχάνεται πλήρης απασχόληση του εργατικού δυναμικού³.

Το σημείο στο οποίο ο Καλέτσκι διαφώνησε με τον Κένυς και τους οπαδούς του είναι η τέταρτη βασική αρχή της Κεϋνσιανής άποψης⁴, σύμφωνα με την οποία οι κυβερνήσεις των δημοκρατικών καπιταλιστικών χωρών, έχοντας σαν γνώμονα το γενικό κοινωνικό συμφέρον, θα εφαρμόζουν με συστηματικό τρόπο μέτρα σταθεροποιητικής πολιτικής, τα οποία πάντοτε θ' αποσκοπούν στην καταπολέμηση των οικονομικών διαταραχών και ειδικότερα στη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης του εργατικού δυναμικού.

Σ' ένα προφητικό άρθρο που δημοσιεύτηκε το 1943⁵, όταν πρόσφυγας από την Πολωνία εργαζόταν στο Ινστιτούτο Στατιστικής της Οξφόρδης, ο Καλέτσκι απέρριψε τη βασική πολιτική παραδοχή των Κεϋνσιανών ότι η οικονομική πολιτική αποβλέπει στην εξυπηρέτηση του γενικού κοινωνικού συμφέροντος. Υιοθετώντας την εναλλακτική παραδοχή ότι η οικονομική πολιτική στις καπιταλιστικές δημοκρατίες αποβλέπει κατά πρώτο λόγο στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των καπιταλιστών, ο Καλέτσκι παρουσίασε το επιχείρημα ότι η μακροοικονομική πολιτική στη μεταπολεμική περίοδο θα έχει σαν σκοπό την ελεγχόμενη δημιουργία εναλλαγών περιόδων ύφεσης και έξαρσης, θεμελιώνοντας, έτσι την έννοια του πολιτικού-οικονομικού κύκλου.

3. Kalecki, (1943), σ. 321. Η μετάφραση των αποσπασμάτων από το άρθρο του Καλέτσκι είναι δική μου.

4. Βλ. παρ. 1 παραπάνω.

5. Kalecki (1943).

Ο προβληματισμός του Καλέτσκι σχετικά με τους στόχους της μακροοικονομικής πολιτικής είχε σαν αφετηρία την αντίδραση που αναπτύχθηκε στη δεκαετία του 1930 ενάντια στην εφαρμογή της πολιτικής της πλήρους απασχόλησης από τους επιχειρηματίες και τους οικονομολόγους που ήταν συνδεδεμένοι με τη βιομηχανία και τις τράπεζες, ιδιαίτερα στις Η.Π.Α., τη Γαλλία και την προχιτλερική Γερμανία.

Ο Καλέτσκι παρατήρησε ότι:

Η στάση αυτή δεν είναι εύκολο να ερμηνευθεί. Προφανώς, η αύξηση της παραγωγής και της απασχόλησης είναι επωφελείς όχι μόνο για τους εργάτες, αλλά και για τους επιχειρηματίες αφού έχει σαν αποτέλεσμα ν' αυξηθούν τα κέρδη τους. Επιπλέον η πολιτική της πλήρους απασχόλησης... δεν επιδρά μειωτικά στα κέρδη γιατί δεν συνεπάγεται κανέναν επιπλέον φόρο. Οι επιχειρηματίες κατά τη διάρκεια της ύφεσης περιμένουν την οικονομική έξαρση. Γιατί δεν δέχονται με ευχαρίστηση τη «συνθετική» έξαρση που είναι σε θέση να τους προσφέρει η κυβέρνηση⁶;

Κατά τον Καλέτσκι, η αντίθεση του επιχειρηματικού κόσμου στην εφαρμογή της πολιτικής της πλήρους απασχόλησης έχει τρεις διαστάσεις:

α) την αντίθεση των επιχειρηματιών στην ανάμειξη της κυβέρνησης στο θέμα της απασχόλησης καθεαυτό,

β) την αντίθεση των επιχειρηματιών στην κατεύθυνση που παίρνουν οι δημόσιες δαπάνες στα πλαίσια της πολιτικής της πλήρους απασχόλησης και

γ) την αντίθεση των επιχειρηματιών στις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές τις οποίες συνεπάγεται η διατήρηση της πλήρους απασχόλησης.

Σ' ό,τι αφορά την ανάμειξη της κυβέρνησης στο θέμα του βαθμού απασχόλησης ο Καλέτσκι παρατηρεί ότι:

Σ' ένα σύστημα ελεύθερης οικονομίας χωρίς κρατική παρέμβαση (*laissez-faire*), το επίπεδο της απασχόλησης εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από το λεγόμενο κλίμα εμπιστοσύνης. Εάν αυτό γίνει δυσμενές, τότε οι ιδιωτικές επενδύσεις πέφτουν με αποτέλεσμα να μειωθεί το εθνικό προϊόν και η απασχόληση... Αυτό δίνει στους καπιταλιστές ένα ισχυρό όπλο με το οποίο μπορούν να κυριαρχούν έμμεσα στη διαμόρφωση της κυβερνητικής πολιτικής: οτιδήποτε μπορεί να κλονίσει το κλίμα εμπιστοσύνης [των επιχειρηματιών στο μέλλον της οικονομίας] πρέπει να αποφευχθεί με προσοχή γιατί θα προκαλέσει οικονομική κρίση. Αλλά μόλις η κυβέρνηση μάθει να αυξάνει την απασχόληση με τις δικές της δαπάνες, το ισχυρό αυτό όπλο χάνει την αποτελεσματικότητά του. Γι' αυτό, τα ελλείμματα στον κρατικό προϋπολογισμό που είναι απαραίτητα για να υλοποιηθεί η κρατική παρέμβαση πρέπει να θεωρούνται επικίνδυνα. Ο κοινωνικός ρόλος του δόγματος της «συνετής δημοσιονομικής

6. Ο.π., σ. 324.

διαχείρισης» (ισοσκελισμένος προϋπολογισμός) είναι να κάνει το επίεδο της απασχόλησης να εξαρτάται από το «κλίμα εμπιστοσύνης»⁷.

Κατά τον Καλέτσκι, η αντίθεση των επιχειρηματιών στην πολιτική αύξησης των δημόσιων δαπανών είναι ακόμα πιο έντονη σ' ό,τι αφορά την κατεύθυνση που παίρνουν οι δημόσιες δαπάνες στα πλαίσια ενός προγράμματος πλήρους απασχόλησης.

Οι οικονομικές αρχές της κρατικής παρέμβασης απαιτούν τον περιορισμό των δημόσιων επενδύσεων σε αντικείμενα που δεν ανταγωνίζονται τον εξοπλισμό των ιδιωτικών επιχειρήσεων (π.χ. νοσοκομεία, σχολεία, δρόμους κ.λ.π.). Σε αντίθετη περίπτωση, η αποδοτικότητα σε κέρδη των ιδιωτικών επενδύσεων θα μπορούσε να μειωθεί και το θετικό αποτέλεσμα των δημόσιων επενδύσεων στην απασχόληση να εξουδετερωθεί. Αλλά τα περιθώρια για τέτοιου είδους δημόσιες επενδύσεις είναι μάλλον περιορισμένα και υπάρχει κίνδυνος, στην προσπάθεια υλοποίησης της πολιτικής αυτής, η κυβέρνηση να μπει τελικά στον πειρασμό να εθνικοποιήσει τις μεταφορές ή τις επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας έτσι ώστε να κερδίσει μια καινούργια σφαίρα όπου να μπορεί να κάνει επενδύσεις... Η επιδότηση της μαζικής κατανάλωσης συναντά ακόμα πιο έντονη αντίθεση από τους «εμπειρογνώμονες» απ' ότι οι δημόσιες επενδύσεις. Γιατί σ' αυτή την περίπτωση τίθεται επί τάπητος μια «ηθική» αρχή ύψιστης σημασίας. Οι θεμελιώδεις αρχές του καπιταλιστικού συστήματος απαιτούν ότι «με τον ιδρώτα του προσώπου σου θα βγάλεις το ψωμί σου» — εκτός εάν συμβαίνει να έχεις ιδιωτικά στοιχεία πλούτου⁸.

Αναφερόμενος τέλος στη δυνατότητα *διατήρησης* της πλήρους απασχόλησης και στη συνεπακόλουθη εξάλειψη του οικονομικού κύκλου ο Καλέτσκι υποστηρίζει ότι, ακόμα κι αν η αντίδραση των επιχειρηματιών που οφείλεται στους παραπάνω δύο λόγους ξεπεραστεί,

— πράγμα που είναι πολύ πιθανό να γίνει υπό την πίεση των μαζών — η *διατήρηση* της πλήρους απασχόλησης θα προκαλούσε κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές που θα έδιναν νέα ώθηση στην αντίδραση των επιχειρηματιών. Πραγματικά, σ' ένα καθεστώς μόνιμης πλήρους απασχόλησης οι απολύσεις θα έπαυαν να παίζουν το ρόλο τους σαν μέσο πειθαρχίας. Η κοινωνική θέση του εργοδότη θα υποσκάπτονταν ενώ η αυτοπεποίθηση και η ταξική συνείδηση της εργατικής τάξης θα μεγάλωνε. Απεργίες για αυξήσεις μισθών και βελτίωση των συνθηκών εργασίας θα δημιουργούσαν πολιτική ένταση. Είναι βέβαια σωστό ότι τα κέρδη θα ήταν υψηλότερα σ' ένα καθεστώς πλήρους απασχόλησης σε σύγκριση

7. Ο.π., σ. 325.

8. Ο.π., σ. 325-326.

με το μέσο επίπεδό τους σ' ένα καθεστώς ελεύθερης οικονομίας (*laissez-faire*) κι ακόμα ότι οι αυξήσεις των μισθών, οι οποίες είναι αποτέλεσμα της αυξημένης διαπραγματευτικής δύναμης των εργατών, είναι λιγότερο πιθανό να οδηγήσουν σε μείωση των κερδών απ' ότι σε αύξηση των τιμών... Όμως η «πειθαρχία στα εργοστάσια» και η «πολιτική σταθερότητα» εκτιμώνται περισσότερο από τους επιχειρηματίες απ' ότι τα κέρδη. Το ταξικό τους ένστικτο τους λέει ότι η διατήρηση της πλήρους απασχόλησης είναι ασύμφορη γι' αυτούς κι ότι η ανεργία είναι μια αναπόσπαστη πτυχή της «κανονικής» λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος⁹.

Στη συνέχεια, ο Καλέτσκι εφάρμοσε τα πιά πάνω συμπεράσματα σχετικά με τις αντιδράσεις των επιχειρηματιών στην πολιτική πλήρους απασχόλησης στην ανάλυση ορισμένων σημαντικών πτυχών της εξάπλωσης του φασισμού στην Ευρώπη στη διάρκεια του μεσοπολέμου. Η ανάλυση αυτή οδήγησε τον Καλέτσκι στο συμπέρασμα ότι «μια από τις σημαντικότερες λειτουργίες του φασισμού... ήταν να απομακρύνει τις αντιρρήσεις των καπιταλιστών στην πλήρη απασχόληση»¹⁰. Αναλυτικά η θέση του Καλέτσκι στο θέμα αυτό είναι η εξής:

Στα φασιστικά καθεστώτα, η αντιπάθεια [των καπιταλιστών] για τις δημόσιες δαπάνες καθεαυτές ξεπερνιέται από το γεγονός ότι ο κρατικός μηχανισμός βρίσκεται υπό τον άμεσο έλεγχο μιάς συμμαχίας των μεγαλοεπιχειρηματιών και των φασιστικών στελεχών... Η αναγκαιότητα του μύθου της «συνετής δημοσιονομικής διαχείρισης», ο οποίος είχε σκοπό να παρεμποδίσει τη κυβέρνηση από το να εξουδετερώσει μια κρίση εμπιστοσύνης διαμέσου ενός προγράμματος δημοσίων δαπανών, δεν υπάρχει πιά. Σε μια δημοκρατία κανείς δεν ξέρει ποιά θα είναι η επόμενη κυβέρνηση. Στο φασισμό δεν υπάρχει επόμενη κυβέρνηση.

Η αντιπάθεια για τις δημόσιες δαπάνες, είτε για δημόσιες επενδύσεις είτε για κατανάλωση, ξεπερνιέται με το να συγκεντρώνονται οι δημόσιες δαπάνες στους πολεμικούς εξοπλισμούς. Τέλος η «πειθαρχία στα εργοστάσια» και η «πολιτική σταθερότητα» σ' ένα καθεστώς πλήρους απασχόλησης εξασφαλίζονται από τη «νέα τάξη», η οποία ξεκινάει από την καταπίεση των εργατικών συνδικάτων και φτάνει στο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Η άμεση πολιτική καταπίεση αντικαθιστά την οικονομική πίεση της ανεργίας¹¹.

Στις καπιταλιστικές δημοκρατίες όμως τα πράγματα είναι διαφορετικά. Γι' αυτές ο Καλέτσκι έκανε την πρόβλεψη ότι μεταπολεμικά θα οδηγηθούν σ' ένα

9. Ο.π., σ. 326 (έμφαση στο αρχικό κείμενο).

10. Ο.π., σ. 326.

11. Ο.π., σ. 326-327.

καθεστώς πολιτικού-οικονομικού κύκλου όπου η κυβερνητική πολιτική θα προκαλεί εκούσια εναλλαγές οικονομικών υφέσεων και εξάρσεων, παρά τη δυνατότητα διατήρησης πλήρους απασχόλησης σε μόνιμη βάση με την εφαρμογή ενός προγράμματος Κεϋνσιανής σταθεροποιητικής πολιτικής. Η επιχειρηματολογία του Καλέτσκι στο θέμα αυτό είναι η εξής:

Το στάδιο στο οποίο η ηγεσία του επιχειρηματικού κόσμου ήταν σε θέση να αντιτίθεται σε κάθε είδος κρατικής παρέμβασης που έχει σαν σκοπό την έξοδο από τις σοβαρές υφέσεις ανήκει στο παρελθόν. Τρεις παράγοντες έχουν συντελέσει σ' αυτό: α) Η διατήρηση πλήρους απασχόλησης κατά τη διάρκεια του παρόντος πολέμου. β) Η ανάπτυξη της θεωρίας της πλήρους απασχόλησης. γ) Μερικά εξαιτίας των δύο παραπάνω παραγόντων, το σύνθημα «Ποτέ ξανά ανεργία» έχει χαραχθεί βαθιά στη συνείδηση των μαζών. Αυτή η κατάσταση αντανακλάται στις πρόσφατες τοποθετήσεις της ηγεσίας των επιχειρηματιών και των εμπειρογνομόνων τους. Οι τελευταίοι συμφωνούν πια ότι «κάτι πρέπει να γίνεται όταν υπάρχει σοβαρή ύφεση», αλλά η πολεμική τους συνεχίζεται σε σχέση, πρώτο, με το «τι ακριβώς πρέπει να γίνεται όταν υπάρχει σοβαρή ύφεση» (δηλαδή, ποιά πρέπει να είναι η κατεύθυνση της κρατικής παρέμβασης) και δεύτερο, με το ότι «[η πολιτική για την καταπολέμηση της ανεργίας] πρέπει να ακολουθείται *μόνον* όταν υπάρχει σοβαρή ύφεση» (δηλαδή με αντικειμενικό σκοπό να μειώσει τη σοβαρότητα της ύφεσης και όχι για να εξασφαλίσει μόνιμα πλήρη απασχόληση)¹².

Έτσι ο Καλέτσκι κατέληξε στην πρόβλεψη ότι:

Όταν δημιουργείται σοβαρή ύφεση, είτε κάτω από την πίεση των μαζών είτε ακόμα και χωρίς αυτή, θα γίνονται δημόσιες επενδύσεις χρηματοδοτούμενες με δανεισμό με σκοπό να παρεμποδισθεί η εξάπλωση της ανεργίας σε μεγάλη έκταση. Σε περίπτωση όμως που θα γίνει προσπάθεια να εφαρμοσθεί η παραπάνω μέθοδος για να διατηρηθεί ο υψηλός βαθμός απασχόλησης κατά τη διάρκεια της επόμενης οικονομικής έξαρσης, τότε κατά πάσα πιθανότητα θα παρουσιασθεί σοβαρή αντίδραση από την ηγεσία του επιχειρηματικού κόσμου. Σύμφωνα με τα πιο πάνω επιχειρήματα, η διατήρηση της πλήρους απασχόλησης σε μόνιμη βάση δεν είναι αρεστή στους επιχειρηματίες. Η εργασιακή πειθαρχία [σε μια τέτοια περίπτωση] θα έπεφτε σε χαμηλό επίπεδο και οι βιομήχανοι θα ήθελαν να «δώσουν στους εργάτες ένα μάθημα». Επιπλέον, οι αυξήσεις των τιμών κατά την οικονομική άνοδο βρίσκονται ενάντια στα συμφέροντα των μικρών και μεγάλων εισοδηματιών...

Μέσα σ' αυτή την κατάσταση, κατά πάσα πιθανότητα θα δημιουργηθεί μια ισχυρή συμμαχία ανάμεσα στους μεγαλοεπιχειρηματίες και

12. Ο.π., σ. 328.

στους εισοδηματίες και θα βρεθούν αρκετοί οικονομολόγοι για να δηλώσουν ότι η οικονομική κατάσταση είναι λίαν επισφαλής. Η πίεση όλων αυτών των δυνάμεων και κυρίως των μεγαλοεπιχειρηματιών — οι οποίοι κατά κανόνα ασκούν σημαντική επιρροή στα κυβερνητικά κλίμακα — κατά πάσα πιθανότητα θα ωθήσει την κυβέρνηση να επανέλθει στην ορθόδοξη πολιτική του περιορισμού του ελλείμματος του προϋπολογισμού. Αυτό θα έχει σαν αποτέλεσμα να επακολουθήσει μια ύφεση κατά τη διάρκεια της οποίας οι κυβερνητικές δαπάνες θ' αυξηθούν και πάλι¹³.

Ο Καλέτσκι τελειώνει την ανάλυσή του υπογραμμίζοντας ότι το καθεστώς του πολιτικού-οικονομικού κύκλου αποτελεί μια τεχνητή επαναφορά των κυκλικών φαινομένων του καπιταλισμού του δέκατου ένατου αιώνα. Στο καθεστώς αυτό η κυβέρνηση θα επιτρέπει τη δημιουργία πλήρους απασχόλησης μόνο στην αιχμή των οικονομικών εξάρσεων, οι υφέσεις όμως θα είναι σχετικά ήπιες και θα έχουν σύντομη διάρκεια¹⁴.

3. Ιδιομορφίες της θεωρίας του Καλέτσκι και εξέλιξη της θεωρίας του πολιτικού-οικονομικού κύκλου

Τα δύο κεντρικά σημεία της θεωρίας του Καλέτσκι, που την φέρνουν σε διαμετρική αντίθεση με την Κεϋνσιανή θεωρία είναι:

α) Το επιχείρημα ότι η διατήρηση σε μόνιμη βάση της συνολικής παραγωγικής δραστηριότητας σε επίπεδα που εξασφαλίζουν την πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού δεν συμβιβάζεται με τη διατήρηση της εργασιακής πειθαρχίας η οποία είναι απαραίτητη για την ομαλή λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής.

β) Το επιχείρημα ότι πρωταρχικό καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων των καπιταλιστικών δημοκρατιών δεν παίζει η εξυπηρέτηση του γενικού κοινωνικού συμφέροντος αλλά η εξυπηρέτηση των συμφερόντων της κυρίαρχης καπιταλιστικής τάξης.

Τα δύο αυτά επιχειρήματα οδηγούν τον Καλέτσκι στο συμπέρασμα ότι η οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων στις καπιταλιστικές δημοκρατίες δεν είναι δυνατό να στοχεύει στη διατήρηση της πλήρους απασχόλησης σε μόνιμη βάση αλλά στον *πολιτικό-οικονομικό κύκλο*. Με την ελεγχόμενη δημιουργία περιόδων σχετικά υψηλής ανεργίας, η οποία αποτελεί βασικό στοιχείο του πολιτικού-οικονομικού κύκλου, μειώνεται η δύναμη της εργατικής τάξης, αποκαθίσταται η εργασιακή πειθαρχία και εξασφαλίζεται η ομαλή λειτουργία της διαδικασίας της συσσώρευσης.

Τα δύο παραπάνω επιχειρήματα έχουν αποτελέσει το έναυσμα για τον χαρακτηρισμό της θεωρίας του Καλέτσκι ως μαρξιστικής. Όμως υπάρχει ένα

13. Ο.π., σ. 329-330.

14. Ο.π., σ. 330.

βασικό σημείο στο οποίο η ανάλυση του Καλέτσκι έρχεται σε αντίθεση με την ανάλυση τόσο του ίδιου του Μάρξ όσο και του συνόλου σχεδόν των μαρξιστών.

Όπως είδαμε παραπάνω, σύμφωνα με τον Καλέτσκι οι αυξήσεις των μισθών οι οποίες προκύπτουν από την αυξημένη διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης σε περιόδους παρατεταμένης διατήρησης συνθηκών πλήρους απασχόλησης

...είναι λιγότερο πιθανό να οδηγήσουν σε μείωση των κερδών απ' ό,τι σε αύξηση των τιμών... Όμως η «πειθαρχία στα εργοστάσια» και η «πολιτική σταθερότητα» εκτιμώνται περισσότερο από τους επιχειρηματίες απ' ό,τι τα κέρδη. Το ταξικό τους ένστικτο τους λέει ότι η διατήρηση της πλήρους απασχόλησης είναι ασύμφορη γι αυτούς κι ότι η ανεργία είναι μια αναπόσπαστη πτυχή της «κανονικής» λειτουργίας του καπιταλιστικού συστήματος¹⁵.

Μ' άλλα λόγια, ο Καλέτσκι υποστηρίζει ότι στις παραπάνω περιπτώσεις οι κυβερνήσεις παίρνουν μέτρα που μειώνουν τα κέρδη, τα οποία οι καπιταλιστές αποδέχονται με βάση τα ταξικά τους ένστικτα.

Η δευτερεύουσα σημασία την οποία αποδίδει ο Καλέτσκι στα κέρδη σ' ό,τι αφορά τη δημιουργία συνθηκών κρίσης στη διαδικασία της παραγωγής αλλά και σ' ό,τι αφορά τους παράγοντες που καθορίζουν τη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής, δε μπορεί να συμβιβασθεί ούτε με τη θεωρία του ίδιου του Μάρξ αλλά ούτε και με τις ερμηνείες του συνόλου σχεδόν των μαρξιστών.

Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία, κινητήρια δύναμη της καπιταλιστικής παραγωγής είναι η συσσώρευση του κεφαλαίου σε ολοένα και μεγαλύτερη κλίμακα. Το κέρδος αποτελεί τόσο το σκοπό όσο και το αναγκαίο μέσο της συσσώρευσης. Κατά περιοδικά διαστήματα στη διαδικασία της συσσώρευσης, το μέσο ποσοστό κέρδους παρουσιάζει σημαντική πτώση η οποία οδηγεί σε αντίστοιχη κάμψη του ρυθμού της συσσώρευσης. Οι οικονομικές κρίσεις, εκδηλώσεις των οποίων αποτελούν η ύφεση, η ανεργία αλλά και ο πληθωρισμός, συνδέονται πάντοτε με μείωση του ποσοστού κέρδους. Σύμφωνα με τη μαρξιστική θεωρία δεν είναι δυνατό να υπάρξει κάμψη του ρυθμού συσσώρευσης και οικονομική κρίση ενώ το ποσοστό κέρδους παραμένει σε υψηλά επίπεδα.

Ένα από τα βαθύτερα αίτια που προκαλούν περιοδικά πτώση του ποσοστού κέρδους είναι η άνοδος του εργατικού κόστους, η οποία δημιουργείται από την αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης της εργατικής τάξης σε περιόδους υψηλού βαθμού απασχόλησης¹⁶.

15. Ο.π., σ. 326.

16. Για τις κυριότερες σύγχρονες τάσεις στη μαρξιστική θεωρία των κρίσεων και της οικονομικής πολιτικής βλ., για παράδειγμα, το σχετικό βιβλίο μου (Λαμπρινίδης, 1985 β).

Οι μαρξιστές δεν αρνούνται ότι η χαλάρωση της εργασιακής πειθαρχίας σε τέτοιες περιόδους είναι ένας από τους παράγοντες που οδηγούν σε μείωση της παραγωγικότητας κι επομένως σε αύξηση του εργατικού κόστους. Αυτό που δεν δέχονται οι μαρξιστές είναι:

α) Ότι είναι δυνατό να δημιουργηθούν συνθήκες κρίσης στην παραγωγή ενώ τα κέρδη παραμένουν υψηλά και

β) Ότι η οικονομική πολιτική σε περιόδους κρίσης έχει σαν αποτέλεσμα τη μείωση κι όχι την αύξηση των κερδών.

Στην περίοδο μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του '60, η θεωρία του πολιτικού-οικονομικού κύκλου παρέμεινε στο περιθώριο της σύγχρονης οικονομικής σκέψης. Η ανοδική πορεία των καπιταλιστικών οικονομιών στις δεκαετίες του '50 και του '60 είχε σαν αποτέλεσμα τη μειωμένη ενασχόληση των οικονομολόγων στις δυτικές χώρες με τα προβλήματα του οικονομικού κύκλου. Σε μιαν εποχή που οι περισσότεροι δυτικοί οικονομολόγοι υποστήριζαν ότι η εφαρμογή μέτρων Κεϋνσιανής πολιτικής μπορεί να οδηγήσει στην εξάλειψη των οικονομικών διαταραχών ήταν εύκολο μια θεωρία που υποστήριζε ότι, σε ορισμένες περιπτώσεις, οι ίδιες οι κυβερνήσεις θα δημιουργούν προγραμματισμένες υφέσεις να θεωρηθεί σαν μια παράδοξη πρόβλεψη που είχε διαψευστεί από τα γεγονότα. Η κατάσταση αυτή ανατράπηκε από την οικονομική κρίση που έπληξε τις καπιταλιστικές οικονομίες στα τέλη της δεκαετίας του '60 και, περισσότερο έντονα, στη δεκαετία του '70. Ιδιαίτερα καθοριστικά στο σημείο αυτό ήταν τα εξής περιστατικά:

α) Η έντονα περιοριστική πολιτική της κυβέρνησης Νίξον στις ΗΠΑ το 1969 και 1970 η οποία οδήγησε σε αύξηση του ποσοστού ανεργίας από 3,3% σε 6% σ' ένα μόνο χρόνο. Στους οικονομικούς παρατηρητές ήταν διάχυτη η πεποίθηση ότι η ύφεση του 1969-70 προκλήθηκε εκούσια από την αμερικανική κυβέρνηση¹⁷.

β) Η χαλάρωση της περιοριστικής πολιτικής στις ΗΠΑ το 1971. Σύμφωνα με πολλούς οικονομικούς παρατηρητές, η αντιστροφή αυτή της μακροοικονομικής πολιτικής, η οποία συνδυάστηκε με μέτρα ελέγχου τιμών και μισθών, αποσκοπούσε στη συγκράτηση της μεγάλης αύξησης της ανεργίας ενόψει των προεδρικών εκλογών του 1972¹⁸.

γ) Η επεκτατική πολιτική που ακολούθησαν την ίδια περίοδο πολλές ευρωπαϊκές κυβερνήσεις παρά τον υψηλό ρυθμό πληθωρισμού. Σύμφωνα με τους οικονομικούς παρατηρητές, καθοριστικός παράγοντας στη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής ήταν ο φόβος πολλών ευρωπαϊκών κυβερνήσεων μήπως επαναληφθούν οι φοιτητικές και εργατικές αναταραχές του 1968-69, σε συνδυασμό με το ότι το 1972 ήταν έτος εκλογών σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες¹⁹.

δ) Η επανάληψη της περιοριστικής πολιτικής στις ΗΠΑ μετά τις εκλογές

17. Βλ., π.χ., Boddy and Crotty (1975), κυρίως σ. 15 και Blinder (1971), σ. 26.

18. Βλ. Boddy and Crotty, ο.π. και Blinder, ο.π. κυρίως σ. 142-145.

19. Βλ. McCracken, *et. al.* (1977), σ. 52.

του 1972 η οποία, σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες, όπως η αύξηση των τιμών του πετρελαίου, των γεωργικών προϊόντων και των άλλων πρώτων υλών, οδήγησε σε αύξηση του ποσοστού ανεργίας από 4,8% το 1973 σε 8,5% το 1975²⁰.

Τα παραπάνω περιστατικά έδειξαν ξεκάθαρα ότι για να ανταποκρίνεται στη σύγχρονη πραγματικότητα μια θεωρία της μακροοικονομικής πολιτικής πρέπει να εξηγεί τους λόγους για τους οποίους πολλές φορές οι κυβερνήσεις στις καπιταλιστικές χώρες συμβάλλουν *εκούσια* στη δημιουργία υφέσεων και πληθωριστικών εξάρσεων κι έτσι έφεραν και πάλι στο προσκήνιο την έννοια του πολιτικού-οικονομικού κύκλου.

Η αναβίωση της θεωρητικής ενασχόλησης με την έννοια του πολιτικού-οικονομικού κύκλου στη δεκαετία του '70 ακολούθησε δύο κατευθύνσεις: μία μετακεϊνσιανή και μία μαρξιστική.

Οι μετακεϊνσιανές ερμηνείες συνδέουν τον πολιτικό-οικονομικό κύκλο με το χρόνο διεξαγωγής των εκλογών υποστηρίζοντας ότι, όσο πλησιάζουν οι εκλογές, οι κυβερνήσεις προσπαθούν ν' αυξήσουν τη δημοτικότητα τους τονώνοντας την οικονομία και αυξάνοντας το διαθέσιμο ιδιωτικό εισόδημα και την απασχόληση. Αυτό, πολλές φορές, οδηγεί σε έξαρση του πληθωρισμού, ειδικά μετά τις εκλογές. Τότε οι κυβερνήσεις παίρνουν αντιπληθωριστικά μέτρα που οδηγούν σε μείωση του ρυθμού μεταβολής του πραγματικού διαθέσιμου ιδιωτικού εισοδήματος και σε αύξηση της ανεργίας, τα οποία και αντιστρέφουν όταν πλησιάζουν οι επόμενες εκλογές²¹.

Οι μαρξιστικές ερμηνείες, αφενός των Boddy και Crotty και αφετέρου του Sherman, αποτελούν το αντικείμενο της συνέχειας της παρούσας εργασίας.

4. Η θεωρία των Boddy και Crotty

Σε μια σειρά από άρθρα που δημοσιεύτηκαν στην περίοδο 1974-76²², οι Αμερικανοί οικονομολόγοι Rafford Boddy και James Crotty (οι οποίοι για συντομία από δω και πέρα θα αναφέρονται ως BC) παρουσίασαν μια ερμηνεία του πολιτικού-οικονομικού κύκλου που βασίζεται στην ίδια πολιτική παραδοχή την οποία υιοθέτησε ο Καλέτσκι, ότι δηλαδή, στη διαμόρφωση της οικονομικής πολιτικής των κυβερνήσεων των καπιταλιστικών χωρών καθοριστικό ρόλο παίζουν τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξης των καπιταλιστών. Σε αντίθεση όμως με τον Καλέτσκι, οι BC υποστηρίζουν ότι:

αν και οι καπιταλιστές έχουν πολλούς αλληλοσυνδεδεμένους στόχους.... ο κυριότερος σκοπός τους είναι η μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών²³.

20. Βλ. Blinder, ο.π., σ. 145.

21. Για παρουσίαση και κριτική των μετακεϊνσιανών θεωριών του πολιτικού-οικονομικού κύκλου βλ. το σχετικό μου άρθρο (Λαμπρινίδης, 1984).

22. Βλ. τη βιβλιογραφία στο τέλος της μελέτης.

Κατά συνέπεια, η μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών είναι ο βασικός στόχος τον οποίο προσπαθεί να εξυπηρετήσει και η μακροοικονομική πολιτική των κυβερνήσεων των καπιταλιστικών χωρών. Οι BC καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα όπως ο Καλέτσκι υποστηρίζοντας ότι, για να εξυπηρετήσουν τα συμφέροντα των κεφαλαιοκρατών, οι κυβερνήσεις των καπιταλιστικών χωρών πολλές φορές δημιουργούν εσκεμμένα κυκλικές εναλλαγές οικονομικών υφέσεων και εξάρσεων. Η διαφορά τους με τον Καλέτσκι έγκειται στο ότι, σύμφωνα με τους BC, ο πολιτικός-οικονομικός κύκλος δεν είναι απαραίτητος μόνο για τη διατήρηση της εργασιακής πειθαρχίας αλλά και για τη μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών.

Η θέση αυτή αναπτύσσεται σε δύο στάδια²⁴. Στο πρώτο στάδιο οι BC προσπαθούν να τεκμηριώσουν το επιχείρημα ότι η μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών αποκλείει τη συνεχή διατήρηση της παραγωγικής δραστηριότητας σε επίπεδα που θα εξασφάλιζαν την πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού. Στο δεύτερο στάδιο βάζουν το ερώτημα μήπως τα κέρδη μεγιστοποιούνται με μια πολιτική η οποία θα διατηρούσε το ποσοστό ανεργίας σ' ένα σημαντικό αλλά σταθερό επίπεδο. Η απάντηση που δίνουν στο ερώτημα αυτό είναι αρνητική. Με τον τρόπο αυτό οι BC οδηγούνται στο τελικό τους συμπέρασμα ότι η μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών εξυπηρετείται καλύτερα με την πολιτική του πολιτικού-οικονομικού κύκλου, στον οποίο η οικονομική πολιτική ρυθμίζεται έτσι ώστε να συντείνει στη δημιουργία κυκλικών εναλλαγών υφέσεων, με σχετικά υψηλό ποσοστό ανεργίας, και εξάρσεων, στις οποίες η οικονομία πλησιάζει το σημείο της πλήρους απασχόλησης.

Οι BC ξεκινάνε το πρώτο στάδιο της ανάλυσής τους με τη μελέτη της διανομής του εθνικού εισοδήματος των ΗΠΑ ανάμεσα σε κέρδη και σε μισθούς παρατηρώντας ότι, στην περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, όσες φορές δεν εφαρμόστηκαν μέτρα ελέγχου μισθών και τιμών,

στη μέση της αντιπροσωπευτικής οικονομικής έξαρσης σημειώνεται μια έντονη μείωση του λόγου κερδών-μισθών... Στην ίδια φάση της οικονομικής συγκυρίας, το επίπεδο των κερδών συμπιέζεται και στη συνέχεια, κατά κανόνα, παρουσιάζει πτώση²⁵.

Η συμπίεση αυτή των κερδών αποδίδεται στην αύξηση του μοναδιαίου εργατικού κόστους, δηλαδή του εργατικού κόστους που αντιστοιχεί σε κάθε μονάδα παραγόμενου προϊόντος.

Αναλυτικότερα, οι BC χωρίζουν τις περιόδους οικονομικής έξαρσης σε δύο ίσα χρονικά τμήματα και παρατηρούν ότι, στο δεύτερο τμήμα της αντιπροσωπευτικής έξαρσης, το μοναδιαίο εργατικό κόστος αυξάνεται με ταχύ-

23. Boddy and Crotty (1975), σ. 2. Η μετάφραση των αποσπασμάτων από το άρθρο των Boddy and Crotty είναι δική μου.

24. Βλ. Boddy and Crotty (1974 και 1975).

25. Boddy and Crotty (1975), σ. 5.

τερο ρυθμό από το ρυθμό αύξησης τόσο του δείκτη τιμών των τελικών προϊόντων όσο και του δείκτη τιμών χονδρικών πωλήσεων. Προχωρώντας, εξετάζουν την εξέλιξη του τελευταίου δείκτη επειδή σ' αυτόν περιλαμβάνονται οι τιμές των πρώτων υλών και των ενδιάμεσων προϊόντων, δηλαδή των άλλων στοιχείων κόστους εκτός από τα εργατικά. Με τον τρόπο αυτό οδηγούνται στο συμπέρασμα ότι, στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων, το μοναδιαίο εργατικό κόστος αυξάνεται περισσότερο από τις τιμές στις οποίες πουλιούνται τα τελικά προϊόντα όπως και από τις τιμές των άλλων εισροών, εκτός από την εργατική δύναμη, που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή τους. Το τελευταίο συμπέρασμα τεκμηριώνει τον ισχυρισμό ότι η συμπίεση των κερδών που δημιουργείται στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων οφείλεται στην αύξηση του εργατικού κι όχι άλλων στοιχείων κόστους.

Στη συνέχεια οι BC υιοθετούν τη μαρξιστική παραδοχή που χρησιμοποίησε ο Καλέτσκι, σύμφωνα με την οποία οι εργάτες και οι κεφαλαιοκράτες βρίσκονται σε μια συνεχή σύγκρουση για τον καθορισμό της τιμής της εργατικής δύναμης όπως και για τον καθορισμό της έντασης και των άλλων συνθηκών εργασίας. Το αποτέλεσμα της ταξικής αυτής σύγκρουσης σε κάθε συγκεκριμένη χρονική περίοδο καθορίζει τη διανομή του εθνικού εισοδήματος ανάμεσα σε κέρδη και σε μισθούς και εξαρτάται, κατά πρώτο λόγο, από τη σχετική διαπραγματευτική δύναμη που διαθέτει καθεμιά από τις αντιμαχόμενες τάξεις.

Πρωταρχικός καθοριστικός παράγοντας της σχετικής διαπραγματευτικής δύναμης των δύο αντιμαχόμενων τάξεων είναι το μέγεθος του εφεδρικού στρατού των ανέργων. Όταν ο εφεδρικός στρατός είναι μεγάλος, η διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης είναι μικρή. Ο μεγάλος αριθμός των ανέργων που ψάχνουν για δουλειά με τους υπάρχοντες μισθολογικούς και άλλους όρους εργασίας εμποδίζει την αποτελεσματική διεκδίκηση μισθολογικών και άλλων αιτημάτων της εργατικής τάξης. Όσο μικραίνει ο αριθμός των ανέργων τόσο μεγαλώνει η διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης. Κι αυτό γιατί, καθώς μεγαλώνει η ζήτηση για εργατική δύναμη σε σχέση με την προσφορά που δημιουργείται με τους ισχύοντες μισθολογικούς και άλλους όρους εργασίας, μεγαλώνει και η δυνατότητα της εργατικής τάξης να διεκδικήσει αποτελεσματικά μισθολογικές αυξήσεις και βελτιώσεις στους όρους εργασίας γενικότερα.

Εφαρμόζοντας τη θεωρία αυτή στην ανάλυση της διανομής του εισοδήματος στις διάφορες φάσεις του οικονομικού κύκλου, οι BC παρουσιάζουν το επιχείρημα ότι η αύξηση του εργατικού κόστους κατά μονάδα προϊόντος στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων είναι, κατά πρώτο λόγο, «αποτέλεσμα του πετυχημένου ταξικού αγώνα της εργατικής τάξης ενάντια στο κεφάλαιο»²⁶.

Αναλυτικότερα, η αύξηση του μοναδιαίου εργατικού κόστους αποδίδεται σε δύο παράγοντες:

26. Ο.π., σ. 1.

α) Στην επιτάχυνση των μισθολογικών αυξήσεων, η οποία παρατηρείται στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων και η οποία οφείλεται στην αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης της εργατικής τάξης. Η επιτάχυνση της παραγωγικής δραστηριότητας στη διάρκεια των οικονομικών εξάρσεων συνοδεύεται από μian αντίστοιχη αύξηση της ζήτησης για εργατική δύναμη, η οποία γίνεται ιδιαίτερα έντονη στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων. Η αύξηση της ζήτησης για εργατική δύναμη συνεπάγεται μείωση του εφεδρικού στρατού των ανέργων. Σύμφωνα με τη θεωρία της μακροοικονομικής διανομής του εισοδήματος που παρουσιάστηκε πιο πάνω, η μείωση του εφεδρικού στρατού των ανέργων δίνει τη δυνατότητα στα συνδικάτα να διεκδικήσουν αποτελεσματικά ολοένα και μεγαλύτερες μισθολογικές αυξήσεις.

β) Στην επιβράδυνση των αυξήσεων της παραγωγικότητας της εργασίας η οποία παρατηρείται στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων, η οποία οφείλεται στα εξής δύο αποτελέσματα της επιτάχυνσης της παραγωγικής δραστηριότητας:

i) Στα μπιτιλιαρίσματα που δημιουργούνται σε ολοένα και περισσότερους τομείς της οικονομίας καθώς επιταχύνεται η παραγωγική δραστηριότητα.

ii) Στη χαλάρωση της εργασιακής πειθαρχίας η οποία παρατηρείται σ' αυτή τη φάση της οικονομικής συγκυρίας και η οποία είναι αποτέλεσμα, όπως και η επιτάχυνση των μισθολογικών αυξήσεων, της αύξησης της διαπραγματευτικής δύναμης της εργατικής τάξης την οποία επιφέρει η συρρίκνωση του εφεδρικού στρατού των ανέργων.

Στη συνέχεια, οι BC υποστηρίζουν ότι η επιτυχία της εργατικής τάξης ν' αυξήσει το μερίδιό της στο εθνικό εισόδημα στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων

περιορίζεται και τελικά αντιστρέφεται από τη χαλάρωση της συνολικής ζήτησης και την αύξηση της ανεργίας την οποία επιφέρουν οι καπιταλιστές με τη συγκατάνευση και τη βοήθεια της κυβέρνησης²⁷.

Συγκεκριμένα οι BC υποστηρίζουν ότι, αν η επέκταση της παραγωγικής δραστηριότητας συνεχιζόταν με τον ίδιο ρυθμό κάτω από τις συνθήκες που διαμορφώνονται στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων, αυτό θα είχε σαν αποτέλεσμα να εξαντληθεί ο εφεδρικός στρατός των ανέργων. Το τελευταίο θα οδηγούσε σε συνεχή αύξηση της διαπραγματευτικής δύναμης της εργατικής τάξης και του μεριδίου των μισθών στο εθνικό εισόδημα. Μια τέτοια κατάσταση θα είχε σαν αποτέλεσμα να εκμηδενισθεί μακροχρόνια το ποσοστό κέρδους. Για το λόγο αυτό, στην προσπάθειά της να εξυπηρετήσει τη μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών, η κυβέρνηση παίρνει μέτρα περιοριστικής πολιτικής. Τα μέτρα αυτά ανακόπτουν την οικονομική έξαρση, μειώνοντας το ρυθμό της επέκτασης της παραγωγικής δραστηριότητας και της ζήτησης για εργατική δύναμη. Με τον τρόπο αυτό μεγαλώνει ο εφεδρικός στρατός των

27. Ο.π.

ανέργων, μειώνεται η διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης, μειώνεται ο ρυθμός των μισθολογικών αυξήσεων και αυξάνεται η εργασιακή πειθαρχία και η παραγωγικότητα της εργασίας. Έτσι αυξάνεται το μερίδιο των κερδών στο εθνικό εισόδημα όπως και το ποσοστό κέρδους.

Έχοντας δείξει ότι η μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών αποκλείει τη συνεχή διατήρηση της οικονομικής δραστηριότητας σε επίπεδα που θα εξασφάλιζαν την πλήρη απασχόληση του εργατικού δυναμικού, οι BC προχωρούν στο δεύτερο στάδιο της ανάπτυξης του επιχειρηματός τους βάζοντας το ερώτημα μήπως τα κέρδη μεγιστοποιούνται με μια πολιτική που θα διατηρούσε το ποσοστό ανεργίας σ' ένα σταθερό επίπεδο.

Στο σημείο αυτό οι BC υποστηρίζουν ότι μια πολιτική που θα διατηρούσε την ανεργία σ' ένα σημαντικό αλλά σταθερό ποσοστό του εργατικού δυναμικού δεν θα εξασφάλιζε μακροχρόνια τα μέγιστα δυνατά κέρδη για τους καπιταλιστές. Το επιχειρήμα αυτό αιτιολογείται με τον παρακάτω τρόπο:

Εάν ήταν δυνατό η ανεργία να διατηρηθεί σ' ένα σταθερό ποσοστό, αυτό... στην πράξη θα χώριζε το εργατικό δυναμικό σ' αυτούς που θα εργάζονταν και σ' αυτούς που όχι μόνο θα ήταν άνεργοι αλλά που με το πέρασμα του χρόνου δε θα μπορούσαν να κάνουν καμιά δουλειά, επειδή οι εργατικές τους ικανότητες και συνήθειες συνεχώς θα χειροτέρευαν. Στην περίπτωση αυτή, οι καπιταλιστές θα είχαν και πάλι ν' αντιμετωπίσουν ένα μαχητικό εργατικό δυναμικό και μια σφιχτή αγορά εργασίας, μολονότι οι στατιστικές μετρήσεις θα έδειχναν ότι η ανεργία παραμένει σε υψηλά επίπεδα²⁸.

Η μαχητικότητα της εργατικής τάξης, συνεχίζουν οι δύο συγγραφείς, δεν εξαρτάται μόνο από το επίπεδο και τη διάρκεια της ανεργίας αλλά και από το ρυθμό μεταβολής της. Όταν το ποσοστό της ανεργίας βρίσκεται σε άνοδο, ακόμα και οι εργάτες που έχουν δουλειά φοβούνται μήπως τη χάσουν, πράγμα που δε συμβαίνει όταν το ποσοστό ανεργίας παραμένει σταθερό.. Ένα αυξανόμενο ποσοστό ανεργίας, επομένως, επιδρά ανασχετικά στη μαχητικότητα της εργατικής τάξης και συντείνει στη μείωση των μισθολογικών και άλλων αιτημάτων των εργαζομένων. Για το λόγο αυτό, «για να λειτουργήσει ο μηχανισμός του εφεδρικού στρατού των ανέργων, χρειάζεται όχι μονάχα να υπάρχουν άνεργοι αλλά να υφίσταται η απειλή της ανεργίας και γι' αυτούς που έχουν δουλειά»²⁹, πράγμα που μόνο ο οικονομικός κύκλος μπορεί να εξασφαλίσει με τις αυξομειώσεις που επιφέρει στο ποσοστό ανεργίας. Έτσι οι BC καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι:

Ο πολιτικο-οικονομικός ρόλος της μακροοικονομικής πολιτικής δεν είναι η διατήρηση της πλήρους απασχόλησης ούτε η διατήρηση μιάς σταθερής χαλαρής οικονομίας μ' ένα σταθερό εφεδρικό στρατό. Ο ρό-

28. Ο.π., σ. 10.

29. Ο.π.

λος της πολιτικής αυτής είναι να εξασφαλίζει ότι οι εναλλασσόμενες πιέσεις για επέκταση και συρρίκνωση της παραγωγικής δραστηριότητας που προέρχονται από τον ιδιωτικό τομέα παίρνουν εκείνη την κυκλική μορφή που είναι όσο πιο ευνοϊκή γίνεται για την μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών. *Ο σκοπός της μακροοικονομικής πολιτικής δεν είναι να εξαλείψει τον οικονομικό κύκλο αλλά να τον κατευθύνει σύμφωνα με τα συμφέροντα της καπιταλιστικής τάξης*³⁰.

5. Η θεωρία του Sherman

Την ίδια σχεδόν εποχή με τους BC, ο Αμερικανός οικονομολόγος Howard Sherman παρουσίασε μιαν εναλλακτική μαρξιστική ερμηνεία του πολιτικού-οικονομικού κύκλου³¹. Η σχεδόν ταυτόχρονη παρουσίαση των δύο θεωριών, καθώς και η δημοσίευσή τους στα ίδια επιστημονικά περιοδικά, οφείλεται στο ότι οι δύο αυτές θεωρίες αναπτύχθηκαν σε μιαν ατμόσφαιρα διαλόγου και αμοιβαίας κριτικής. Ο Sherman συμφωνεί με τους BC ότι οι οικονομικές κρίσεις προκαλούνται από τη συμπίεση των κερδών στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων, διαφωνεί όμως με τους τελευταίους ως προς τους παράγοντες που οδηγούν στη συμπίεση αυτή.

Ο Sherman ξεκινάει από τη βασική αρχή της μαρξιστικής οικονομικής θεωρίας σύμφωνα με την οποία το επίπεδο των κερδών των ιδιωτικών επιχειρήσεων σε μια χρονική περίοδο εξαρτάται αφενός από την *παραγωγή υπεραξίας* κι αφετέρου από την *πραγματοποίηση της υπεραξίας* που έχει παραχθεί³².

Το επίπεδο των πραγματικών μισθών επιδρά *μειωτικά* στην παραγωγή υπεραξίας: όσο υψηλότεροι είναι οι πραγματικοί μισθοί τόσο μικρότερη είναι, *ceteris paribus*, η μάζα της υπεραξίας που παράγεται σε μια χρονική περίοδο, δηλαδή τόσο μικρότερη είναι η διαφορά ανάμεσα στην αξία των προϊόντων που παράγουν οι εργάτες και στην αξία της εργατικής τους δύναμης.

Αντίθετα, το επίπεδο των πραγματικών μισθών επιδρά *αυξητικά* στην πραγματοποίηση της υπεραξίας, δηλαδή στη δυνατότητα ανάκτησης σε χρηματική μορφή από τους καπιταλιστές της υπεραξίας που έχει παραχθεί σε μια χρονική περίοδο. Ο λόγος γι' αυτό είναι ότι οι δυνατότητες πραγματοποίησης της υπεραξίας καθορίζονται από το επίπεδο της συνολικής ενεργής ζήτησης. Για να ανακτήσουν σε χρηματική μορφή την υπεραξία που βρίσκεται ενσωματωμένη στα προϊόντα που έχουν παράγει οι εργάτες σε μια χρονική περίοδο, οι καπιταλιστές πρέπει να βρουν αγοραστές οι οποίοι είναι διατεθειμένοι και μπορούν ν' αγοράσουν τα προϊόντα αυτά σε τιμές που αφενός καλύπτουν το κόστος παραγωγής τους κι αφετέρου αφήνουν κέρδη που αντιστοιχούν στη μάζα της υπεραξίας που έχει παραχθεί. Όμως, παρατηρεί ο Sherman, το επί-

30. Ο.π. (έμφαση στο αρχικό κείμενο).

31. Βλ. τα άρθρα του Sherman στη βιβλιογραφία της μελέτης.

32. Για την ανάπτυξη του επιχειρήματος του Sherman βλ. Sherman (1976 α και 1976 β).

πεδο της ενεργής ζήτησης σε μια χρονική περίοδο επηρεάζεται από τη διανομή του εθνικού εισοδήματος ανάμεσα σε κέρδη και σε μισθούς. Τόσο η μέση όσο και η οριακή ροπή για κατανάλωση των εργατών είναι σημαντικά μεγαλύτερες από τις αντίστοιχες ροπές των καπιταλιστών. Για το λόγο αυτό, όσο υψηλότεροι είναι οι πραγματικοί μισθοί τόσο χαμηλότερος είναι, *ceteris paribus*, ο λόγος κερδών-μισθών, τόσο υψηλότερο είναι το επίπεδο της συνολικής ενεργής ζήτησης και τόσο ευκολότερη είναι η πραγματοποίηση της υπεραξίας που έχει ήδη παραχθεί.

Με βάση την πιο πάνω ανάλυση ο Sherman καταλήγει στο συμπέρασμα ό-
τι:

Το πρόβλημα της καπιταλιστικής κρίσης δεν μπορεί να λυθεί ούτε με τη συγκράτηση ούτε με την αύξηση των εργατικών μισθών. Χαμηλότεροι μισθοί κάνουν ευκολότερη την παραγωγή υπεραξίας αλλά δυσκολότερη την πραγματοποίησή της. Οι υψηλότεροι μισθοί οδηγούν σε αύξηση της ζήτησης κι έτσι διευκολύνουν την πραγματοποίηση της υπεραξίας, συγχρόνως όμως οδηγούν σε μείωση της υπεραξίας που παράγεται. Η κρίση δημιουργείται από μια συμπίεση των κερδών από δύο κατευθύνσεις. Βλέποντας τα πράγματα από τη σκοπιά των καπιταλιστών, οι μισθοί και οι τιμές των πρώτων υλών είναι σε πολύ υψηλά επίπεδα και μειώνουν τα κέρδη τους. Συγχρόνως όμως, από τη σκοπιά πάλι των καπιταλιστών, η ζήτηση για καταναλωτικά αγαθά (που εξαρτάται στο μεγαλύτερο τμήμα της από το επίπεδο των μισθών) είναι πολύ χαμηλή, πράγμα που μειώνει πάλι τα κέρδη τους. *Η συμπίεση αυτή των κερδών κι από τις δύο πλευρές* — τόσο από την περιορισμένη ζήτηση όσο και από το κόστος που ανεβαίνει — κάνει αναπόφευκτη την κρίση και την ύφεση στο καπιταλιστικό σύστημα³³.

Για τους πιο πάνω λόγους, μια ολοκληρωμένη ανάλυση των βαθύτερων αιτιών της συμπίεσης των κερδών που προκαλεί τις οικονομικές κρίσεις πρέπει να εξετάζει όχι μόνο τη συμπίεση των κερδών από την πλευρά του κόστους, όπως κάνουν στην ανάλυσή τους οι BC, αλλά και τη συμπίεση των κερδών από την πλευρά της ζήτησης, πράγμα που παραλείπουν να κάνουν οι τελευταίοι. Έχοντας σαν κατευθυντήρια γραμμή την αρχή αυτή, ο Sherman απορρίπτει πολλά από τα επιχειρήματα των BC και παρουσιάζει μιαν εναλλακτική ερμηνεία των βαθύτερων αιτιών των οικονομικών κρίσεων σύμφωνα με την οποία, στο δεύτερο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων τα κέρδη συμπίεζονται τόσο από την πλευρά του κόστους όσο κι από την πλευρά της ζήτησης.

33. Sherman (1976 b), σ. 56.

Σ' ό.τι αφορά τη συμπίεση των κερδών από την πλευρά του κόστους, ο Sherman επισημαίνει ότί το κόστος παραγωγής των προϊόντων μιας περιόδου έχει δύο συνιστώσες:

α) το *εργατικό κόστος*, δηλαδή τους μισθούς των εργατών των οποίων η «ζωντανή» εργασία παράγει τα προϊόντα και

β) το *υλικό κόστος*, δηλαδή το κόστος των πρώτων υλών, ενδιάμεσων προϊόντων και πάγιων κεφαλαιουχικών αγαθών τα οποία χρησιμοποιούνται στην τρέχουσα παραγωγική διαδικασία. Το υλικό κόστος καθορίζεται από την ποσότητα της «νεκρής» ή «αποκρυσταλλωμένης» εργασίας η οποία αναλώθηκε στο παρελθόν για την παραγωγή των υλικών εισροών που χρησιμοποιούνται στην τρέχουσα παραγωγική διαδικασία.

Ο Sherman απορρίπτει το επιχείρημα των BC ότί η συμπίεση των κερδών από την πλευρά του κόστους οφείλεται κατά πρώτο λόγο στην αύξηση του εργατικού κόστους κατά μονάδα προϊόντος. Την απόρριψη του επιχειρήματος αυτού ο Sherman την τεκμηριώνει με μιαν εμπειρική ανάλυση των διακυμάνσεων της οικονομίας των ΗΠΑ στην περίοδο 1949-70, χρησιμοποιώντας ως αναλυτικό εργαλείο τη μέθοδο διερεύνησης των οικονομικών διακυμάνσεων που έχει αναπτυχθεί στο αμερικανικό κέντρο ερευνών National Bureau of Economic Research. Εξετάζοντας τη μέση συμπεριφορά μιας σειράς από βασικά μακροοικονομικά μεγέθη σε κάθε τμήμα του οικονομικού κύκλου, ο Sherman οδηγείται σε ορισμένα βασικά συμπεράσματα τα οποία διαφοροποιούν τη θεωρία του από εκείνη των BC.

Αρχικά ο Sherman παρατηρεί ότί οι επενδύσεις, το επίπεδο των κερδών, το ποσοστό κέρδους και ο λόγος κερδών-μισθών παρουσιάζει αύξηση στο πρώτο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων και κάμψη στο δεύτερο.

Το κόστος εργασίας κατά μονάδα προϊόντος παρουσιάζει μείωση στο πρώτο τμήμα της οικονομικής εξάρσης και αύξηση στο δεύτερο τμήμα. Η συμπεριφορά του μοναδιαίου εργατικού κόστους, επομένως, ανταποκρίνεται στις προβλέψεις της θεωρίας των BC αν και στην κορυφή του οικονομικού κύκλου, δηλαδή στην περίοδο που διαχωρίζει την οικονομική έξαρση από την ύφεση, το μέγεθος αυτό παρουσιάζει μια μικρή μείωση.

Όμως το συνολικό (δηλαδή το εργατικό συν το υλικό) κόστος κατά μονάδα προϊόντος παρουσιάζει μικρότερη ποσοστιαία μείωση στο πρώτο τμήμα της οικονομικής εξάρσης και μεγαλύτερη ποσοστιαία αύξηση στο δεύτερό της τμήμα απ' ότί το μοναδιαίο εργατικό κόστος.

Από τα στοιχεία αυτά, ο Sherman βγάξει το συμπέρασμα ότί το υλικό κόστος κατά μονάδα προϊόντος, το οποίο είναι ίσο με τη διαφορά ανάμεσα στο συνολικό και το εργατικό κόστος, κατά πάσα πιθανότητα παρουσιάζει αυξητική τάση ήδη από το πρώτο στάδιο της οικονομικής εξάρσης κι οπωσδήποτε αυξάνεται με ταχύτερο ρυθμό απ' ότί το εργατικό κόστος στο δεύτερό της τμήμα.

Με τον τρόπο αυτό ο Sherman οδηγείται στο συμπέρασμα ότί η συμπίεση των κερδών που παρατηρείται στο δεύτερο τμήμα της οικονομικής εξάρσης

από την πλευρά του κόστους δημιουργείται κατά πρώτο λόγο από την αύξηση του κόστους των πρώτων υλών και των άλλων υλικών εισροών κι όχι από την αύξηση του εργατικού κόστους.

Στη συνέχεια, ο Sherman παρατηρεί ότι:

...αν οι τιμές των εμπορευμάτων μπορούσαν ν' αυξηθούν με τον ίδιο ρυθμό με τον οποίο αυξάνεται το κόστος τους, οι καπιταλιστές δε θ' αντιμετώπιζαν κανένα πρόβλημα διατήρησης των περιθωρίων κέρδους. Άλλωστε οι καπιταλιστές που παράγουν κεφαλαιουχικές εγκαταστάσεις κι εξοπλισμό κερδίζουν στη διάρκεια των οικονομικών εξάρσεων από την αύξηση των τιμών των προϊόντων τους, όμως στο τέλος ζημιώνουν περισσότερο από την αύξηση των τιμών των πρώτων υλών. Το ποσοστό κέρδους των καπιταλιστών που παράγουν πρώτες ύλες παρουσιάζει αύξηση στην κορυφή της οικονομικής έξαρσης, όμως αυτοί είναι λίγοι στον αριθμό κι ένα μεγάλο μέρος των πρώτων υλών που χρησιμοποιούνται στην οικονομία των ΗΠΑ εισάγεται από το εξωτερικό. Οι περισσότεροι καπιταλιστές χρησιμοποιούν εγκαταστάσεις, εξοπλισμό και πρώτες ύλες για να παράγουν καταναλωτικά αγαθά και η δυνατότητα αύξησης των τιμών των καταναλωτικών αγαθών περιορίζεται από την ζήτηση που υπάρχει για τα τελευταία. Ένα μικρό μέρος αυτής της ζήτησης προέρχεται από τους καπιταλιστές, όμως τα περισσότερα καταναλωτικά αγαθά πρέπει να πουληθούν στους εργάτες³⁴.

Αυτός ακριβώς είναι ο λόγος, σύμφωνα με τον Sherman, που εμποδίζει τους καπιταλιστές από το ν' αυξήσουν τις τιμές των εμπορευμάτων τους στην έκταση που χρειάζεται για να εξουδετερώσουν τη συμπίεση των κερδών την οποία δημιουργεί η αύξηση του κόστους. Συγκεκριμένα, η έντονη αυξητική τάση την οποία παρουσιάζει ο λόγος κερδών-μισθών στο πρώτο τμήμα των οικονομικών εξάρσεων σε συνδυασμό με τη χαμηλή ροπή για κατανάλωση των καπιταλιστών οδηγεί σε μια επιβράδυνση της ζήτησης για καταναλωτικά αγαθά, η οποία και αποτελεί το μεγαλύτερο τμήμα της συνολικής ενεργής ζήτησης. Η επιβράδυνση αυτή δημιουργεί ολοένα και μεγαλύτερα προβλήματα για την πραγματοποίηση της υπεραξίας που βρίσκεται ενσωματωμένη στα προϊόντα που έχουν παραχθεί. Με τον τρόπο αυτό, η συμπίεση των κερδών από την πλευρά του κόστους, η οποία δημιουργείται κυρίως από την αύξηση των τιμών των πρώτων υλών ήδη από το πρώτο τμήμα της οικονομικής έξαρσης, συνδυάζεται με τη συμπίεση των κερδών από την πλευρά της ζήτησης, η οποία δημιουργείται λόγω της αναδιανομής του εθνικού εισοδήματος υπέρ των κερδών και σε βάρος των μισθών στο πρώτο τμήμα της οικονομικής έξαρσης.

Στη συνέχεια ο Sherman χρησιμοποιεί τα συμπεράσματά του για τα αίτια των οικονομικών κρίσεων κάνοντας μιάν ανάλυση της μακροοικονομικής πο-

34. Sherman (1976 α), σ. 29.

λιτικής των κυβερνήσεων των ΗΠΑ στη μεταπολεμική περίοδο. Η ανάλυση αυτή οδηγεί τον Sherman σε μια θεωρία του πολιτικού-οικονομικού κύκλου η οποία έχει κοινά σημεία αλλά και διαφορές από τη θεωρία των BC.

Η βασική αρχή στην οποία ο Sherman στηρίζει την ανάλυση της κυβερνητικής πολιτικής είναι ότι «η μακροοικονομική πολιτική των καπιταλιστικών κυβερνήσεων καταστρώνεται με σκοπό να ενισχυθούν τα κέρδη και να μετατοπισθεί το βάρος των κρίσεων στην εργατική τάξη»³⁵.

Όταν η οικονομική έξαρση έχει εξελιχθεί σε σημείο που συμπιέζονται σημαντικά τα κέρδη, η κυβέρνηση εφαρμόζει περιοριστική πολιτική η οποία οδηγεί σε μείωση της συνολικής ενεργής ζήτησης. Η τελευταία οδηγεί σε κάμψη της ζήτησης και των τιμών των πρώτων υλών αλλά και σε αύξηση της ανεργίας και μείωση του εργατικού κόστους κατά μονάδα προϊόντος. Με τον τρόπο αυτό μειώνεται το συνολικό κόστος κατά μονάδα προϊόντος και αυξάνονται τα περιθώρια κέρδους. Επιπλέον, ο Sherman υποστηρίζει ότι οι κυβερνήσεις πολλές φορές προσπαθούν να μειώσουν το εργατικό κόστος εφαρμόζοντας εισοδηματική πολιτική με την οποία είτε παγώνουν τους μισθούς είτε επιδιώκουν τη συγκράτηση της αύξησης των τελευταίων σε ρυθμούς χαμηλότερους από τους αντίστοιχους ρυθμούς των τιμών των προϊόντων.

Μέχρι το σημείο αυτό το επιχείρημα του Sherman είναι σχεδόν το ίδιο με των BC. Όμως ο Sherman συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι:

...οι Boddy και Crotty παραγνωρίζουν την άλλη πλευρά της πολιτικής των καπιταλιστικών κυβερνήσεων: όταν η ύφεση έχει προχωρήσει σε τέτοιο βαθμό ώστε να χτυπήσει ακόμα και τα κέρδη των μονοπωλίων, η κυβέρνηση εφαρμόζει μέτρα Κεϋνσιανής πολιτικής τα οποία ενισχύουν την ενεργή ζήτηση³⁶.

Κατά το Sherman, η ιδανική κυβερνητική πολιτική για τη μεγιστοποίηση των κερδών είναι εκείνη η οποία εξασφαλίζει ταυτόχρονα τη διατήρηση της συνολικής ενεργής ζήτησης σε υψηλά επίπεδα και τη συγκράτηση των πραγματικών μισθών σε χαμηλά επίπεδα. Μια τέτοια πολιτική θα έλυνε τόσο το πρόβλημα της παραγωγής όσο και το πρόβλημα της πραγματοποίησης της υπεραξίας. Στην πράξη όμως η εφαρμογή μιάς τέτοιας πολιτικής συναντά εμπόδια τα οποία είναι ουσιαστικά ανυπέρβλητα.

Η διατήρηση υψηλού βαθμού απασχόλησης, τον οποίο συνεπάγεται η διατήρηση της ενεργής ζήτησης σε υψηλά επίπεδα, αυξάνει τη διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης και κάνει δύσκολη την αποδοχή από την τελευταία εισοδηματικής πολιτικής συγκράτησης των μισθών. Για το λόγο αυτό, υποστηρίζει ο Sherman, οι κυβερνήσεις των καπιταλιστικών χωρών δεν μπορούν να λύσουν ταυτόχρονα το πρόβλημα της παραγωγής και της πραγματο-

35. Sherman (1976 b), σ. 59.

36. Ο.π.

ποίησης της υπεραξίας. Η αντίφαση που υπάρχει ανάμεσα στις συνθήκες που ευνοούν την παραγωγή και στις συνθήκες που ευνοούν την πραγματοποίηση της υπεραξίας έχει σαν αποτέλεσμα, τα μέτρα εκείνα που βοηθούν στη λύση του προβλήματος της πραγματοποίησης να δημιουργούν δυσκολίες στην παραγωγή της υπεραξίας. Η αντίφαση αυτή, σύμφωνα με τον Sherman, καθορίζει και το χαρακτήρα που παίρνει στην πράξη η οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων των καπιταλιστικών χωρών.

Όταν η οικονομία βρίσκεται σε ύφεση και το πρόβλημα της πραγματοποίησης της υπεραξίας είναι κυρίαρχο, η κυβέρνηση προσπαθεί να συμβάλει στη λύση του εφαρμόζοντας μέτρα επεκτατικής πολιτικής. Στην περίπτωση αυτή η κυβερνητική πολιτική είναι πραγματικά σταθεροποιητική με την Κεϋνσιανή έννοια, δηλαδή συμβάλλει στην καταπολέμηση της ανεργίας και της ύφεσης.

Όταν όμως η οικονομική έξαρση, η οποία δημιουργείται από την επεκτατική πολιτική της κυβέρνησης σε συνδυασμό με τη συμπεριφορά του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας, οδηγεί στη δημιουργία προβλημάτων στην παραγωγή της υπεραξίας, η κυβέρνηση μειώνει τις δαπάνες της και γενικά παίρνει μέτρα δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής που ρίχνουν την οικονομία σε ύφεση έτσι ώστε ν' αυξηθεί η ανεργία, να μειωθούν οι μισθολογικές διεκδικήσεις και γενικά να λειτουργήσει ο διορθωτικός μηχανισμός των κρίσεων που οδηγεί σε αύξηση της παραγωγής υπεραξίας. Στις περιπτώσεις αυτές, η κυβερνητική πολιτική είναι αποσταθεροποιητική με την Κεϋνσιανή έννοια, δηλαδή οδηγεί όχι στην καταπολέμηση αλλά στη δημιουργία οικονομικής ύφεσης.

Η πιο πάνω ανάλυση οδηγεί το Sherman στο τελικό συμπέρασμα ότι, μεταπολεμικά δεν είναι μόνο η συμπεριφορά του ιδιωτικού τομέα αλλά και η ίδια η κυβερνητική πολιτική που οδηγεί την οικονομία σε κυκλικές εναλλαγές ύφεσης και έξαρσης με σκοπό τη μεγιστοποίηση των κερδών των καπιταλιστικών επιχειρήσεων, βοηθώντας άλλοτε στην παραγωγή και άλλοτε στην πραγματοποίηση της υπεραξίας. Για το λόγο αυτό, ο οικονομικός κύκλος μεταπολεμικά έχει πάρει τη μορφή του *πολιτικού-οικονομικού κύκλου* στον οποίο η κυβέρνηση, αντί να προσπαθεί πάντοτε να σταθεροποιήσει την οικονομία αντισταθμίζοντας τις κυκλικές διακυμάνσεις της ενεργής ζήτησης του ιδιωτικού τομέα, δημιουργεί πολλές φορές η ίδια τέτοιες διακυμάνσεις αποσκοπώντας όχι στη συστηματική καταπολέμηση των οικονομικών διαταραχών αλλά στη μακροπρόθεσμη μεγιστοποίηση των κερδών.

6. Συμπεράσματα

6.1. Καλέτσκι, Boddy-Crotty και Sherman

Το σημείο συμφωνίας της αρχικής θεωρίας του Καλέτσκι με τις θεωρίες των BC και του Sherman έγκειται στο επιχείρημα ότι η οικονομική πολιτική των κυβερνήσεων των καπιταλιστικών χωρών έχει σαν απώτερο σκοπό την

εξυπηρέτηση των συμφερόντων της κυρίαρχης καπιταλιστικής τάξης, πράγμα που επιβάλλει την κατάρθρωση της μακροοικονομικής πολιτικής σε τρόπο που να συντελεί στην ελεγχόμενη (από την κυβέρνηση) δημιουργία περιόδων υφέσεων με σημαντική αύξηση της ανεργίας.

Το σημείο στο οποίο οι δύο πρόσφατες μαρξιστικές ερμηνείες του πολιτικού-οικονομικού κύκλου έρχονται σε αντίθεση με την θεωρία του Καλέτσκι είναι:

α) Το επιχείρημα του τελευταίου ότι άμεσος στόχος της ελεγχόμενης δημιουργίας περιόδων υφέσεων είναι η αποκατάσταση της εργασιακής πειθαρχίας η οποία είναι απαραίτητη για την ομαλή λειτουργία του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και η οποία υποσκάπτεται από την αύξηση της δύναμης της εργατικής τάξης σε περιόδους υψηλού βαθμού απασχόλησης και, ιδιαίτερα,

β) Το επιχείρημα ότι η πολιτική αυτή δεν αποβλέπει σε αύξηση των κερδών αλλ' απεναντίας επιδρά μειωτικά στα κέρδη.

Χωρίς να παραγνωρίζουν τη σημασία της εργασιακής πειθαρχίας, οι BC και ο Sherman υποστηρίζουν ότι ο πολιτικός-οικονομικός κύκλος είναι αναγκαίος για τη μακροπρόθεσμη μεγιστοποίηση των κερδών, τα οποία συμπιέζονται σε περιόδους παρατεταμένης λειτουργίας της οικονομίας σε συνθήκες πλήρους ή υψηλού βαθμού απασχόλησης εξαιτίας:

α) της αύξησης της διαπραγματευτικής δύναμης της εργατικής τάξης, που οδηγεί σε επιτάχυνση των μισθολογικών αυξήσεων και σε κάμψη της παραγωγικότητας (Boddy και Crotty).

β) της αύξησης του κόστους των πρώτων υλών (Sherman) και

γ) της τάσης για υποκατανάλωση που δημιουργείται από την αύξηση του μεριδίου των κερδών στο εθνικό εισόδημα (Sherman).

Από τη σκοπιά της προβληματικής του πολιτικού-οικονομικού κύκλου, η διαφορά ανάμεσα στους BC αφενός και το Sherman αφετέρου σ' ό,τι αφορά το βαθύτερο αίτιο της πτώσης του ποσοστού κέρδους που δημιουργεί την αναγκαιότητα των ελεγχόμενων υφέσεων είναι επουσιώδης, ειδικά δεδομένου ότι η ανάλυση των εμπειρικών στοιχείων δείχνει ότι στην πραγματικότητα κανένα από τα τρία παραπάνω αίτια της συμπίεσης του ποσοστού κέρδους δεν έχει καθολική ισχύ³⁷.

Από τη σκοπιά του πολιτικού-οικονομικού κύκλου, εκείνο που έχει σημασία είναι το κοινό επιχείρημα των δύο θεωριών:

α) Ότι η παρατεταμένη λειτουργία της οικονομίας σε συνθήκες πλήρους ή σχεδόν πλήρους απασχόλησης οδηγεί σε μείωση των κερδών.

37. Βλ. Weisskopf (1979) για μια προσπάθεια εκτίμησης της σημασίας των τριών παραπάνω παραγόντων για τις διακυμάνσεις του ποσοστού κέρδους στην οικονομία των ΗΠΑ μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Για μακροχρόνια ιστορική ανάλυση του ίδιου θέματος βλ. Wright (1978), κεφ. 3.

β) Ότι η ελεγχόμενη δημιουργία οικονομικών υφέσεων αυξάνει τα κέρδη επιρρίπτοντας το κόστος των οικονομικών κρίσεων κατά πρώτο λόγο στους εργαζόμενους, διαμέσου της αύξησης της ανεργίας και της συνεπακόλουθης κάμψης των μισθών όπως και της εντατικοποίησης της εργασίας (κι αυτό ανεξάρτητα από την αρχική αιτία που οδήγησε στη μείωση των κερδών).

Στο θέμα του ρόλου των κερδών στην ελεγχόμενη δημιουργία οικονομικών υφέσεων, τα γεγονότα που περιγράφηκαν στην παρ. 3, τα οποία και οδήγησαν στην αναζωπύρωση της προβληματικής γύρω από τον πολιτικό-οικονομικό κύκλο, έδειξαν ότι η άποψη του Καλέτσκι είναι λαθεμένη.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα σ' αυτό το θέμα είναι η περίπτωση της οικονομίας των ΗΠΑ, στην οποία τα κέρδη παρουσίασαν πτωτική τάση από το 1965 τόσο σαν μερίδιο του εθνικού εισοδήματος όσο και σαν ποσοστό του συνολικού κεφαλαίου³⁸. Οι πολιτικές συνθήκες στις ΗΠΑ όμως ήταν τέτοιες που η αμερικανική κυβέρνηση όχι απλώς δεν διευκόλυνε αλλά, απεναντίας, προσπάθησε να αποτρέψει την εκδήλωση της κρίσης. Η επιλογή της κυβέρνησης Johnson να συνεχίσει τον πόλεμο του Βιετνάμ, έναν πόλεμο που δεν ήταν δημοφιλής σ' ένα πολύ μεγάλο τμήμα του αμερικανικού λαού, έκανε αναγκαία την αύξηση όχι μόνο των πολεμικών αλλά και των κοινωνικών δαπανών του Δημοσίου χωρίς αντίστοιχη αύξηση των φόρων. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την διατήρηση της συνολικής ενεργής ζήτησης και της απασχόλησης σε υψηλά επίπεδα, πράγμα που οδήγησε σε μεγάλη αύξηση των μισθών και του εργατικού κόστους κατά μονάδα προϊόντος, επιτάχυνση του πληθωρισμού, επιδείνωση του αμερικανικού ισοζυγίου πληρωμών και παραπέρα μείωση του ποσοστού κέρδους³⁹.

Έτσι, όπως γράφουν σχετικά οι BC:

Στο τέλος του 1968 είχε γίνει ξεκάθαρο ότι... μια ασυνήθιστα παρατεταμένη ύφεση τριών έως τεσσάρων χρόνων θα χρειαζόταν για να χαλαρώσει τις πιέσεις και να διορθώσει τις ανισορροπίες που είχαν δημιουργηθεί μετά από οχτώ χρόνια συνεχούς οικονομικής έξαρσης και πέντε χρόνια σφιχτών αγορών εργασίας. Το 1969 η νέα κυβέρνηση άρχισε να αντιμετωπίζει το πρόβλημα με μια κλασσική πολιτική ύφεσης. Οι δημόσιες δαπάνες για αγαθά και υπηρεσίες σε σταθερές τιμές μειώθηκαν σχεδόν κατά 6% σε σχέση με το 1968. Ο προϋπολογισμός της κεντρικής κυβέρνησης, ο οποίος το 1968 παρουσίασε έλλειμμα 6,5 δις δολλαρίων, το 1969 είχε πλεόνασμα 8,1 δις δολλαρίων. Ο ρυθμός μεταβολής της προσφοράς χρήματος, με τη στενή έννοια, από 8% περίπου το 1968 μειώθηκε σε 3,5% περίπου το 1969. Τα μέτρα αυτά, σε συνδυασμό με τη συνεχιζόμενη κάμψη των περιθωρίων κέρδους, οδήγησαν στην επιθυμητή ύφεση. Η βιομηχανική παραγωγή άρχισε να πέφτει... και το πο-

38. Βλ. Nordhaus (1974).

39. Βλ. Nordhaus (1974) και Boddy και Crotty (1975).

σοστό ανεργίας... από 3,5% το Δεκέμβριο του 1969 ανέβηκε σε 6% σ' ένα μόνο χρόνο⁴⁰.

Από τα παραπάνω προκύπτει ξεκάθαρα ότι η πολιτική εκούσιας δημιουργίας συνθηκών ύφεσης δεν εφαρμόζεται σε μίαν εποχή υψηλών κερδών, όπως υποστηρίζει ο Καλέτσκι, αλλά σε μίαν εποχή συσσωρευμένων ανισορροπιών που έχουν οδηγήσει σε κάμψη των κερδών, όπως ακριβώς υποστηρίζουν οι BC κι ο Sherman.

6.2. Μετακεϋνσιανές και μαρξιστικές ερμηνείες του πολιτικού-οικονομικού κύκλου

Ένα άλλο ερώτημα στο οποίο πρέπει να δώσει απάντηση μια προσπάθεια αξιολόγησης των μαρξιστικών ερμηνειών του πολιτικού-οικονομικού κύκλου είναι η συγκριτική ερμηνευτική ικανότητα των τελευταίων σε σχέση με τις μετακεϋνσιανές ερμηνείες.

Οι μετακεϋνσιανές ερμηνείες του πολιτικού-οικονομικού κύκλου συνδέουν τις εναλλαγές επεκτατικής και περιοριστικής πολιτικής με το χρόνο διεξαγωγής των εκλογών και με τη δημιουργία οικονομικών συνθηκών που διευκολύνουν την επανεκλογή του κυβερνώντος κόμματος, απ' όπου και ο χαρακτηρισμός τους ως *θεωρίες του εκλογικού-οικονομικού κύκλου*. Το θέμα αυτό έχει διερευνηθεί αρκετά διεξοδικά σε προηγούμενη εργασία μου, η οποία κατέληξε στα παρακάτω συμπεράσματα⁴¹:

Σύμφωνα με τη θεωρία του εκλογικού-οικονομικού κύκλου, η επεκτατική πολιτική των κυβερνήσεων πριν από τις εκλογές οδηγεί σε μείωση της ανεργίας και σε αύξηση του πληθωρισμού. Το μεγαλύτερο τμήμα των πληθωριστικών επιδράσεων της προεκλογικής πολιτικής εμφανίζεται με μια χρονική υστέρηση, διαμέσου της τροφοδότησης των πληθωριστικών προσδοκιών. Προκειμένου να αναχαιτίσουν την τροφοδότηση των πληθωριστικών προσδοκιών, μετεκλογικά οι κυβερνήσεις παίρνουν μέτρα περιοριστικής πολιτικής.

Εφόσον τα μετεκλογικά περιοριστικά μέτρα αποσκοπούν στην εξουδετέρωση των πληθωριστικών επιπτώσεων της ώθησης που δόθηκε στην οικονομία για προεκλογικούς λόγους, βγαίνει το συμπέρασμα ότι, σύμφωνα με τη θεωρία του εκλογικού-οικονομικού κύκλου, η ένταση της περιοριστικής πολιτικής μετά τις εκλογές πρέπει να βρίσκεται σε αντιστοιχία με την ένταση της επεκτατικής πολιτικής πριν τις εκλογές. Η ένταση της περιοριστικής πολιτικής το 1969 και το 1973 δεν παρουσίασε μια τέτοια αντιστοιχία. Για το λόγο αυτό, η οικονομική πολιτική της αμερικανικής κυβέρνησης στα δύο αυτά χρόνια δεν μπορεί να χαρακτηριστεί σαν μια απλή προσπάθεια εξουδετέρωσης

40. Boddy και Crotty (1975), σ. 15.

41. Το υπόλοιπο τμήμα αυτής της παραγράφου αποτελεί σχεδόν κατά λέξη μεταφορά αποσπασμάτων από τις σελίδες 212-214 του άρθρου μου στο περιοδικό ΣΠΟΥΔΑΙ (Λαμπρινίδης, 1984).

των πληθωριστικών επιπτώσεων της ώθησης που δόθηκε στην οικονομία προεκλογικά.

Το τελικό συμπέρασμα που βγαίνει από την ανάλυση της εμπειρίας κυρίως της οικονομίας των ΗΠΑ, αλλά και ευρωπαϊκών οικονομιών, είναι ότι ενώ η θεωρία του εκλογικού-οικονομικού κύκλου είναι ιδιαίτερα αποδοτική στην ανάλυση της χρονομέτρησης των μεταστροφών της οικονομικής πολιτικής σε σχέση με το χρόνο διεξαγωγής των εκλογών, όμως δεν μπορεί από μόνη της να εξηγήσει άλλες διαστάσεις της οικονομικής πολιτικής οι οποίες, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις, είναι και οι περισσότερες σημαντικές. Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για την *ένταση* της περιοριστικής στροφής της αμερικανικής πολιτικής στις περιπτώσεις που εξετάστηκαν παραπάνω⁴². Εξαιτίας της ηγετικής θέσης της αμερικανικής οικονομίας στο παγκόσμιο οικονομικό σύστημα, τα πιο πάνω γεγονότα έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της κρίσης που μαστίζει την παγκόσμια οικονομία ακόμα και σήμερα. Γι' αυτό και η αδυναμία της θεωρίας του εκλογικού-οικονομικού κύκλου να εξηγήσει την ένταση των μέτρων αυτών είναι ιδιαίτερα κρίσιμη για την αξιολόγηση της ερμηνευτικής αξίας της θεωρίας στο σύγχρονο κόσμο. Προκειμένου να χρησιμοποιηθεί σε μια ερμηνεία της οικονομικής πολιτικής στο σύγχρονο κόσμο, η θεωρία του εκλογικού-οικονομικού κύκλου πρέπει απαραίτητα να συνδυασθεί με μιαν άλλη θεωρία, όπως η μαρξιστική, η οποία συσχετίζει την ένταση των μεταστροφών της οικονομικής πολιτικής με τις ανάγκες της συσσώρευσης του κεφαλαίου και ιδιαίτερα με την πορεία του ποσοστού κέρδους. Ειδάλλως υπάρχει ο κίνδυνος, η ερμηνεία του δευτερεύοντος, στην περίπτωση αυτή του *πότε* πάρθηκαν τα έντονα περιοριστικά μέτρα, να γίνει αφορμή αποσιώπησης μάλλον παρά ερμηνείας του σημαντικότερου προβλήματος, δηλαδή του *γιατί* πάρθηκαν τόσο έντονα περιοριστικά μέτρα.

6.3. Θεωρίες του πολιτικού-οικονομικού κύκλου και άλλες μαρξιστικές ερμηνείες της σταθεροποιητικής πολιτικής

Από τη μαρξιστική σκοπιά, η θεωρία του πολιτικού-οικονομικού κύκλου θεματολογικά εντάσσεται στην προβληματική γύρω από τα αίτια και τη λειτουργικότητα των οικονομικών κρίσεων και, κυρίως, στην προβληματική γύρω από το ρόλο του κράτους τόσο στη δημιουργία όσο και στην αντιμετώπιση των κρίσεων στην περίοδο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Στην πρόσφατη μαρξιστική βιβλιογραφία δεν υπάρχει ομοφωνία για τα βαθύτερα αίτια που προκαλούν την περιοδική πτώση του ποσοστού κέρδους η οποία αποτελεί το άμεσο αίτιο των οικονομικών κρίσεων⁴³. Κοινό σημείο

42. Βλ. παρ. 3 αυτής της εργασίας.

43. Για τις απόψεις των κυριοτέρων μαρξιστικών σχολών για τα βαθύτερα αίτια των κρίσεων και το ρόλο της οικονομικής πολιτικής στις κρίσεις βλ. Fine και Harris (1979), κυρίως κεφάλαια 5, 6 και 8. Βλ. επίσης Καράγιωργα (1979), κεφ. 12 παρ. 5 και Λαμπρινίδη (1985 β).

των εναλλακτικών μαρξιστικών ερμηνειών όμως είναι ότι οι μηχανισμοί που προκαλούν την περιοδική πτώση του ποσοστού κέρδους είναι αποτέλεσμα των εγγενών αντιθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Ένα άλλο κοινό σημείο των θεωριών αυτών (το οποίο, όπως και το πρώτο, προέρχεται από τη θεωρία του ίδιου του Μαρξ) είναι το επιχείρημα ότι, εκτός του ότι αποτελούν την κατεξοχήν εκδήλωση των εγγενών αντιθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, οι οικονομικές κρίσεις αποτελούν ένα μηχανισμό αποκατάστασης του ποσοστού κέρδους σε υψηλότερα επίπεδα που επιτρέπουν την επανάληψη της διαδικασίας της συσσώρευσης του κεφαλαίου σε ολοένα και μεγαλύτερη κλίμακα. Οι κρίσεις διευκολύνουν την αύξηση του μέσου ποσοστού κέρδους με τρεις κυρίως τρόπους⁴⁴.

α) Με τη συγκέντρωση και συγκεντροποίηση του κεφαλαίου η οποία πραγματοποιείται με το κλείσιμο των λιγότερο κερδοφόρων επιχειρήσεων ή με την εξαγορά τους από τις περισσότερες αποδοτικές μονάδες. Με τον τρόπο αυτό, βελτιώνεται η μέση τεχνική αποδοτικότητα των μέσων παραγωγής της οικονομίας και αυξάνεται η μέση παραγωγικότητα της εργασίας, πράγμα που οδηγεί, *ceteris paribus*, σε αύξηση του μέσου ποσοστού κέρδους.

β) Η ανεργία που συνοδεύει τις οικονομικές κρίσεις μειώνει τη διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης, πράγμα που οδηγεί σε επιβράδυνση των μισθολογικών αυξήσεων, σε εντατικοποίηση της εργασίας και σε ευκολότερη αποδοχή από τα εργατικά συνδικάτα αλλαγών στις τεχνικές μεθόδους παραγωγής οι οποίες αυξάνουν την παραγωγικότητα της εργασίας. Με τον τρόπο αυτό, η ανεργία οδηγεί σε μείωση του εργατικού κόστους κατά μονάδα προϊόντος και, *ceteris paribus*, σε αύξηση του μέσου ποσοστού κέρδους.

γ) Μέσα σ' αυτά τα πλαίσια εντάσσεται και η μαρξιστική ανάλυση του στασιμοπληθωρισμού. Σύμφωνα μ' αυτήν, ο πληθωρισμός που παρουσιάζεται μεταπολεμικά στη διάρκεια των οικονομικών κρίσεων αποτελεί μian επιπλέον μέθοδο μείωσης του πραγματικού εργατικού κόστους. Αυξάνοντας τις τιμές των προϊόντων κατά ποσοστό μεγαλύτερο από το ποσοστό των μισθολογικών αυξήσεων, οι μονοπωλιακές επιχειρήσεις χρησιμοποιούν την πληθωριστική διαδικασία για να επιδράσουν μειωτικά στην πραγματική αμοιβή της εργασίας και αυξητικά στο ποσοστό κέρδους.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, στη διάρκεια των οικονομικών κρίσεων μπαίνουν σε λειτουργία μηχανισμοί που οδηγούν σε αύξηση του μέσου ποσοστού κέρδους, πράγμα που επιτρέπει την επανάληψη της διαδικασίας της συσσώρευσης του κεφαλαίου σε ολοένα και μεγαλύτερη κλίμακα. Για το λόγο αυτό, οι μαρξιστές υποστηρίζουν ότι οι οικονομικές κρίσεις αποτελούν ένα μηχανισμό αναγκαίο για το προσωρινό ξεπέρασμα των αντιθέσεων που τις δημιουργούν. Σ' αυτό το πλαίσιο ανάλυσης, ο ρόλος της κυβερνητικής πολιτι-

44. Βλ. Fine και Harris, ο.π. και Yaffe (1973).

κής δεν είναι να εξαλείψει τις κρίσεις (ή την ύφεση και τον πληθωρισμό που τις συνοδεύουν), γιατί τότε θα ήταν αδύνατη η αποκατάσταση του ποσοστού κέρδους σε υψηλότερα επίπεδα. Η οικονομική πολιτική έχει μάλλον σαν σκοπό τη «διαχείριση» των κρίσεων. Αυτό σημαίνει δύο πράγματα⁴⁵:

α) Όσες φορές η ανεργία και ο πληθωρισμός που δημιουργούν οι κρίσεις οδηγούν ή φαίνεται ότι θα οδηγήσουν σε τέτοια όξυνση των ταξικών συγκρούσεων ώστε να απειληθεί η κοινωνική συνοχή των καπιταλιστικών κοινωνιών, η κυβέρνηση προσπαθεί να μετριάσει τις συνέπειες των κρίσεων για την εργατική τάξη τονώνοντας την ενεργή ζήτηση και μειώνοντας έτσι την ανεργία ή μετριάζοντας τις συνέπειες της ανεργίας με αυξήσεις στις κοινωνικές παροχές.

β) Όταν απεναντίας δεν υπάρχει άμεσος κίνδυνος για τη διατήρηση της κοινωνικής συνοχής, η κυβέρνηση επιταχύνει ή ενισχύει την εκδήλωση της κρίσης παίρνοντας μέτρα που προκαλούν ανεργία ή πληθωρισμό ή και τα δύο, συγχρόνως δε μειώνει τις κοινωνικές παροχές με σκοπό να ενισχυθεί η λειτουργία του μηχανισμού αποκατάστασης του μέσου ποσοστού κέρδους σε υψηλότερα επίπεδα.

Συγκρίνοντας τις μαρξιστικές ερμηνείες του πολιτικού-οικονομικού κύκλου με το πιο πάνω περίγραμμα των πρόσφατων τάσεων της μαρξιστικής θεωρίας σχετικά με την οικονομική πολιτική, μπορούμε να κάνουμε τις εξής καταληκτικές παρατηρήσεις:

α) Η πρόβλεψη που έκανε πρώτος ο Καλέτσκι ότι οι κυβερνήσεις θα συντελούν στην εκδήλωση οικονομικών κρίσεων με σκοπό την αποκατάσταση της εύρυθμης λειτουργίας της διαδικασίας της συσσώρευσης του κεφαλαίου, εξυπηρετώντας με τον τρόπο αυτό τα καπιταλιστικά συμφέροντα, έχει γίνει γενικά αποδεκτή στην πρόσφατη μαρξιστική ανάλυση των σύγχρονων, αναπτυσσόμενων, καπιταλιστικών οικονομιών. Για το λόγο αυτό, η έννοια του πολιτικού-οικονομικού κύκλου αποτελεί μian αδιαμφισβήτητη και σημαντική συμβολή στη μαρξιστική αλλά και τη γενικότερη προβληματική για το ρόλο του κράτους στις οικονομικές κρίσεις.

β) Η τροποποίηση της θεωρίας του Καλέτσκι από τους BC και το Sherman, σύμφωνα με την οποία η ελεγχόμενη δημιουργία συνθηκών κρίσης από τις κυβερνήσεις αποβλέπει στην μακροχρόνια μεγιστοποίηση των κερδών, βρίσκεται σε συμφωνία τόσο με την παραδοσιακή όσο και με την πρόσφατη μαρξιστική θεωρία για τις οικονομικές κρίσεις.

γ) Το επιχείρημα των BC αλλά και του Sherman, ότι η ελεγχόμενη δημιουργία υφέσεων αποβλέπει στην αύξηση των κερδών μέσω της μείωσης του εργατικού κόστους, παραγνωρίζει άλλους εξίσου σημαντικούς μηχανισμούς με τους οποίους οι οικονομικές κρίσεις οδηγούν σε αύξηση του μέσου ποσο-

45. Βλ. π.χ. Καράγωργα, ο.π. και Λαμπρινίδη, ο.π.

στού κέρδους, ιδιαίτερα την αναδιάρθρωση του κοινωνικού κεφαλαίου την οποία επιφέρουν οι μηχανισμοί συγκέντρωσης και συγκεντροποίησης που ενεργοποιούνται στη διάρκεια των οικονομικών κρίσεων.

δ) Από τις θεωρίες του πολιτικού-οικονομικού κύκλου προκύπτει ότι, σε περιόδους μείωσης του ποσοστού κέρδους, οι κυβερνήσεις πάντοτε θα προκαλούν υφέσεις. Η πρόταση αυτή υστερεί σε ερμηνευτική ικανότητα της κοινωνικής πραγματικότητας σε σχέση με το σκεπτικό της «διαχείρισης» των κρίσεων σύμφωνα με το οποίο, το κατά πόσο οι κυβερνήσεις θα εφαρμόσουν άμεσα πολιτική που επιταχύνει την εκδήλωση της οικονομικής κρίσης εξαρτάται από την γενικότερη κοινωνική συγκυρία και ειδικά από την πιθανότητα που διαγράφεται μια τέτοια πολιτική να οδηγήσει σε έντονη όξυνση των ταξικών συγκρούσεων.

Το τελικό συμπέρασμα είναι ότι οι μαρξιστικές ερμηνείες του πολιτικού-οικονομικού κύκλου ιστορικά συνέβαλαν στην αποδοχή της ιδέας ότι οι κυβερνήσεις των καπιταλιστικών χωρών πολλές φορές συντελούν με την πολιτική τους στην εκδήλωση των οικονομικών κρίσεων με σκοπό την αποκατάσταση συνθηκών ταχύρρυθμης συσσώρευσης του κεφαλαίου, όμως παρουσιάζουν μια ελλιπή εικόνα του πότε συμβαίνει αυτό αλλά και του τρόπου με τον οποίο η ελεγχόμενη δημιουργία υφέσεων οδηγεί στα λειτουργικά αποτελέσματα που της αποδίδονται.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Καράγιωργας Δ. (1979): *Οι Οικονομικές Λειτουργίες του Κράτους*, Αθήνα, εκδ. Παπαζήσης.
Λαμπρινίδης Μ. (1984): «Η Θεωρία του Εκλογικού-Οικονομικού Κύκλου: Παρουσίαση και Κριτική», *Σπουδαί*, τεύχος 1, σελ. 184-215.
Λαμπρινίδης (1985 α): *Δημοσιονομική Πολιτική για τη Σταθεροποίηση της Οικονομίας: Η Κεντρική Θεωρία*, Αθήνα-Κομοτηνή, Εκδόσεις Σάκκουλα.
Λαμπρινίδης (1985 β): *Υφεση, Πληθωρισμός και Οικονομική Πολιτική: Μαρξιστικές, Ερμηνείες*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Blinder A.S. (1971): *Economic Policy and The Great Stagflation*, New York, Academic Press.
Boddy R. and Crotty J. (1974): "Class Conflict, Keynesian Policies and the Business Cycle", *Monthly Review*, October, σελ. 1-17.
Boddy R. and Crotty J. (1975): "Class Conflict and Macro-Policy: The Political Business Cycle", *Review of Radical Political Economics*, vol. 7, no 1 (Spring), σελ. 1-19 και διόρθωση στο ίδιο περιοδικό, vol. 8, no. 2 (Summer), σελ. 61-62.
Boddy R. and Crotty J. (1976 α): "Wage-Push and Working Class Power", *Monthly Review*, vol. 27, no 10 (March), σελ. 35-43.
Boddy R. and Crotty J. (1976 β): "Wages, Prices and the Profit Squeeze", *Review of Radical Political Economics*, vol. 8, no. 2 (Summer), σελ. 63-67.
Feiwel G.R. (1974): "Reflections on Kalecki's Theory of Political Business Cycle": *Kyklos*, vol. XXVII, Fasc. 1, σελ. 21-48.
Feiwel G.R. (1975): *The Intellectual Capital of Michal Kalecki: A Study in Economic Theory and Policy*, Knoxville, University of Tennessee Press.
Kalecki M. (1943): "Political Aspects of Full Employment", στο *Political Quarterly*, no 4, σελ. 322-331.

- McCracken P. και άλλοι (1977): *Towards Full Employment and Price Stability*. (A Report to the OECD by a Group of Independent Experts), OECD.
- Nordhaus W.D. (1974): "The Falling Share of Profits", *Brookings Papers on Economic Activity*, no. 1, σελ. 168-208.
- Sherman H. (1976 a): "Inflation, Unemployment and Monopoly Capital", *Monthly Review*, vol. 27, no. 10 (March), σελ. 25-43.
- Sherman H. (1976 b): "Class Conflict and Macropolicy: A Comment", *Review of Radical Political Economics*, vol. 8, no. 2 (Summer), σελ. 55-62.
- Weisskopf T.E. (1979): "Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar U.S. Economy", *Cambridge Journal of Economics*, 3, σελ. 341-378.
- Wright E.O. (1978): *Class, Crisis and the State*, London, New Left Books.
- Yaffe D. (1973): "Marx on Economic Crisis, Capital and the State", *Economy and Society*, vol. 2, no. 2, σελ. 186-232.